

SLAVISTICA

Ч. 46—47

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

Слово о полку Ігореві

І УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПОЕЗІЯ

Вінніпер

1963

Канада

Накладом УВАН

SLAVISTICA

Proceedings of the Institute of Slavistics
OF UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES
Editor-in-Chief J. B. Rudnyč'kyj
No. 46—47

SVIATOSLAV HORDYNSKY

**The Tale of Prince Ihor's
Campaign**

AND UKRAINIAN FOLK POETRY

Selected problems

Winnipeg

1963

Canada

Published by the Academy

SLAVISTICA

Праці Інституту Слов'янознавства
УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
За редакцією Яр. Рудницького
Ч. 46—47

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

Слово о полку Ігореві
І УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПОЕЗІЯ

Вибрані проблеми

diasporiana.org.ua

Вінніпер

1963

Канада

Накладом УВАН

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Manitoba, Canada.

ПЕРЕДМОВА

Проблеми, порушені в окремих статтях цієї книжки, виринули переважно під час авторової праці над переспівом „Слова о полку Ігореві” сучасною українською мовою. Не всі вони могли бути розв’язані відразу, деякі з них вимагали часу для зібрання й опрацювання потрібного матеріалу, окремою проблемою було й те, як і де ті потрібні матеріали знайти. Хоч заторкнуті в цих статтях питання здебільшого мовознавчого характеру, автор мав на увазі передусім поетичний аспект кожної проблеми, мовознавчі справи входять в обсяг цих дослідів лиш остільки, оскільки вони допомагають краще розкрити поетичну суть поодиноких місць поеми. Ця праця є передусім обороною поетичности „Слова”, до якого різні дослідники часто підходили надто по книжному і вносили прозаїчні коректури чи пояснення.

Усі вибрані теми показані в зв’язку з українською народною поезією, а, де цього було треба, також з іншими слов’янськими. Підвалини науки про зв’язок „Слова” з народною поезією поклав у нас ще від 1833 р. М. Максимович. У 1845 р. він писав про те, що „співець Ігоря виводить народну усну поезію на ступінь мистецтва. Він — поет, що народився в добу усної поезії, повної понять і вірувань свого народу, але водночас він і поет грамотний, причасний вищим поняттям свого часу; він поет-письменник. Його пісня повна ще всією щирістю і красою народної поезії, але вона є вже твором писаним”. Для доказання зв’язку фразеології „Слова” з народною поезією, Максимович наводив приклади з української, як теж російської народної поезії, билинну творчість якої відносив він до київського середовища. Окремо поставив він питання мови „Слова”, яку він окреслив як етап „борення” живої мови з книжною болгарською. Для нього мова поеми була українською („южнорусскою”, кажучи тогочасним терміном), з сіверськими діалектичними особливостями.

Пізніше це потвердили й інші, не тільки українські дослідники, ось як академік С. П. Обнорський, який теж схильний уважати автора поеми сіверянином; надобавок він уважав, що болгаризми поеми були внесені не її автором, а переписувачами, які пристосували поему до болгаризованої ортографії їх доби. У відміну йому акад. А. С. Орлов схилявся радше до погляду про зах.-українське походження автора.

Зв'язок „Слова” з народною поезією потвердило чимало визначних дослідників. О. Пипін (1858) писав, що в „Слові” з'єдналася літературна і народна творчість, багатющі засоби якої знав автор. Цього погляду був і О. Огоновський (1876), який сперечався з Буслаєвим і іншими, що образів старої української поезії шукали в Скандинавії, і спеціально О. Потебня (від 1877), який писав, що автор „Слова” складав свою пісню так, як колядник господареві. В. Ягіч уважав „Слово” українською думою або билиною, а ще перед ним згаданий Буслаєв писав, що „думка про подібність Слова тільки з малоруською поезією зродилася наче науковим твердженням (положенням) і приводиться в багатьох історіях російської літератури”. Розглядаючи подібні визнання, М. Грушевський зауважив, що „завдяки працям Максимовича якийсь час було загально прийнято між істориками літератури, як великоруськими та і ін. народностей, трактувати С л о в о як пам'ятку яскраво українську, зрозумілу тільки на ґрунті українського характеру і української поезії. В таким напрямі висловлювався найбільший російський критик Белінський 1841 р. Буслаєв в студії про епічні вирази українські, 1850, також повторив помічення, зроблені Максимовичем. Тоді ще українська стихія С л о в а не оцінювалася як політичний атут, котрий належить тим чи іншим способом вирвати з українських рук, — як щиро висловлялися потім деякі великоруські учені” (Іст. укр. літ. II, 174).

Проте справа зв'язку „Слова” з українською народною поезією не була, в загальному, ніяким з поважних дослідників заперечувана. Зате виринула проблема характеру більш технічного: чи взагалі можна порівнювати поезію „Слова” з народною поезією, записаною значно пізніше?

Отак В. Перетц (1926) писав: „Час уже щиро признатися, що народної поезії з часів „Слова” ми не знаємо (підкр. його). Вчені допускалися великої методологічної помилки, коли, бажаючи довести залежність „Слова” од народної поезії XII в., порівнювали його до записаних пісень

XVIII та XIX вв. Помилку цю звичайно затушковуюють, доводячи, начебто народна усна традиція надзвичайно стала". І він думає, що процес ішов навпаки, що „сюжети й елементи усної народної творчості поволі пересуваються в напрямі від шарів культурних до менш культурних. Отож „Слово", якщо стикається з пізнішою народною творчістю, то хіба в тому тільки розумінні, що „Слово" впродовж віків безпосередньо або через низку наслідувань передавало свою поетичну фразеологію народній усній творчості".

Подібні, але ще більш стримані погляди висловив щодо цієї проблеми і Д. Чижевський. У своїй історії української літератури (1957) він пише: „Ніяк не можна довести, що „Слово" щось позичило з нашої старовинної народної поезії. „Слово" — твір, безумовно, двірської поезії, не народної. Форма української пісні, як можна бачити, в 17 - 18 ст. зазнавала незвичайних впливів штучної поезії барокка; і в інших країнах народна поезія, звичайно, підлягала впливу поезії вищих верств". І далі він пише про те, що всі спроби знайти в „Слові" хочби рештки якоїсь віршової ритміки не вдалися і подає в сумнів саме існування віршової поезії в добу „Слова". Найважлишою справою вважає він знайти співзвучні нашій поемі елементи в поезії скандинавській . . .

Очевидно, такі погляди, як згадані, впливають з наукової обережності, яка хоче числитися виключно з фактами. Воно правда, що зафіксованої писаними пам'ятками поезії доби „Слова" не маємо, але це ніяк не значить, що ми її, як каже Перетц, „не знаємо". Знаємо вже досить багато, і справа тільки в критичному підході до того, що маємо, і в тому, щоб відрізнити елементи давні від новіших. Отак вистачить згадати, що, наприклад, поезія обрядова ніяких, або майже ніяких пізніших впливів стилістичних, тим більш барокових, не зазнала. Якщо в ній і відбувалися якісь зміни, то йшли вони дуже пиняво і то по лінії, так сказати, світоглядівій і побутовій, ось як перехід поганства в християнство, перетворення верстви військової на хліборобську тощо. Якщо та поезія зберегла теми і поетичні образи великої давности (підтвержені, власне, „Словом"), то важко припускати, щоб вона визбулася або змінила і свій найорганічніший елемент — ритмо-мелодичну структуру.

Тому одною з головних проблем нашого літературознавства повинно бути знайдення, можливо повністю, всіх пунктів стичности „Слова" з народною поезією старіших

типів, і це буде куди важливіше, ніж шукання сторонніх впливів. Свідомість цього стану справи мав ще більш як пів століття тому І. Франко, коли писав:

„Темні місця „Слова о полку Ігореві” та і загалом вся мова „Слова” мають у собі ще одну важну ознаку — вказують на українство їх автора, на його повне володіння тодішньою українською мовою, такою яка жила коли не в устах простолюддя, то в усяким разі в устах тої вояцької верстви, з якої походив автор. Більш як столітня інтерпретація „Слова о полку Ігореві” показує наглядно, що кожда інтерпретація, яка не виикає пильно в спеціальні прикмети української мови, в українську топографію та історію, в світогляд українського народу, його вірування, звичаї, способи вислову і т. д., ризикує попасти на хибні дороги”. (Зап. НТШ, 1906, кн. 3).

Приблизно в подібному пляні задумана і ця праця, завданням якої було кинути трохи більше світла на проблему відношення і зв'язків „Слова” з нашою народною поезією. Це не тільки шукання і вияснювання „темних місць”, але й намагання показати, як не раз зовсім зрозумілі пасажі поеми набирають поглиблення і іншого аспекту в зіставленні з матеріалом народної творчості, української і взагалі слов'янської. Такі доходиження і розкривання проблем стають наче малими детективними історіями, персонажами яких є заховані під різними масками слова з усіма їх багатозначчями. І „Слово” і народна поезія стверджують і доказують себе обопільно, тобто, народна поезія стверджує, що „Слово” користувалося її поетичними засобами, а „Слово” стверджує, що такі високорозвинуті засоби народної поезії в його добу вже існували. Проте для нас важливе ще одне: „Слово” говорить не тільки про поезію своєї доби, але й ту, що довгими віками існувала і перед ним. Воно зачаровує нас не тільки своїми естетичними вартостями, пластичністю і буйністю своїх поетичних образів, своїм історичним, сповненим патріотизму світом Київської Русі, своєю несамовитою і важковловною, але завжди відчутною ритмічною структурою, а великою мірою й тим, що воно відкриває рубець завіси того нашого первісного буття і праджерел нашої поезії, що існували ще до постання самої поеми. „Слово” стоїть перед нами наче крилате і буйнолисте дерево, ми його можемо бачити і сприймати, але його глибоко вросле коріння, яким воно тягне соки великої поезії, ми можемо тільки відчувати. Проте нікому мабуть не прийде на думку заперечувати, що могутнє дерево не має й могутнього коріння.

Звідсі й виключне значення „Слова” для глибшого пізнання нашої усної поезії його і до-його доби, воно бо дає змогу перевіряти етапи розвитку нашої поетики від найдавніших часів, дає змогу стежити за її наверствуваннями і відрізнати елементи старовинні від новіших. Завдяки „Слову” ми дістаємо повніший, змістовніший образ нашої усної поезії, на тлі якої своєю чергою тим пластичніше виступають індивідуальні риси творця поеми, процес творчості якого дуже нагадує Шевченка: для обох їх народна пісенність була матеріалом, який вони перетворювали по-своєму, усучаснюючи його актуальними ідеями їх доби. В межах одного народу і однієї поезії такі порівняння робити можна.

„Слово” — твір давньої Київської Русі, вицвіт її культури і, як такий, нерозривно й органічно зв'язаний з українською народною поезією. Проте значення „Слова” куди ширше — воно твір близький і рідний усім слов'янським народним поезіям, зокрема його книжні елементи роблять його „своїм” для всіх тих літератур, що користувалися також церковно-слов'янською мовою. Ці книжні елементи „Слова” знайшли вже своє широке освітлення в працях різних слов'янських і не-слов'янських дослідників, але зв'язок поеми з українською народною поезією і взагалі з усім українським комплексом повинен бути завданням передусім українських дослідників, яким ці справи органічно ближчі. Ми знаємо, що, в силу різних умов, ці проблеми на Україні не могли бути своєчасно відповідно опрацьовані і справа дослідження органічного зв'язку „Слова” з нашою народною поезією, — одна з найважливіших проблем „Слова”, — далі залишається не вповні з'ясована. Власне, ця праця постала з бажання кинути жмут світла на ці ще не досить досліджені справи. Якщо авторові вдалося показати деякі досі непомічені джерела і внести трохи синтезу в пошуки попередників, його завдання буде якоюсь мірою виконане.

С. Г.

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Цитати із „Слова” подаються за 1-им виданням майже без відгилень, якщо є якісь більші загально прийняті поправки, то це зазначено.

Цитати з текстів українських подаються скрізь сучасним правописом. Тексти церк.-словянські, російські і інші подані так, як їх знайдено в джерелах, звідки їх узято, тобто за різними правописами.

Цитати з мов інших, як українська, подаються або в українському перекладі, або в оригінальному звучанні, щодо цього в автора не було якоїсь особливої системи і він керувався тим, як у даному місці зручніше.

В окремих випадках друкарня не мала черенок з відповідними значками і дані букви подані без них.

I.

ЩО ЗНАЧИТЬ „А ЗЛАТА И СРЕБРА НИ МАЛО ТОГО ПОТРЕПАТИ“?

Серед різних місць „Слова о полку Ігореві” є кілька таких, що викликають труднощі при перекладі не через якийсь поплутання чи пропуски в тексті, а через те, що ми сьогодні непевні, яке справжнє значення мали різні старі слова. До них належить група лексем, що виводиться від дієслова „трепати” з різними префіксами: *п р и т р е п а т и*, *п р и т р е п е т а т и*, *п о т р е п а т и*. В даних текстах ці дієслова більш-менш зрозумілі, а все ж їх точні функції нам неясні. Це й викликало кілька десятків відмінних толкувань, особливо слова „потрепати”. Дані місця в „Слові” такі:

1. Ти бо два храбрая Святъславлича, Игорь и Всеволодъ, уже лжу убуди которою. Ту бяше успиль отецъ ихъ Святъславъ грозный великий кievский грозою. Бяшетъ *п р и т р е п е т а л ь* своими сильными плъкы и харалужными мечи . . .

Звичайно редактори „Слова” приймають, що тут є перекручення і змінюють „притрепеталя” на „притрепаль”, — слово, що його знаходимо далі ще двічі в тексті поеми. В цій чи тій формі, розуміння цього дієслова справляє тут найменше труднощів з усіх, функція його ясна: князь Святослав притрепетава — тобто навів трепет, грозу, страх своїми сильними полками на ворогів. „Притрепетати” — особливість „Слова”, в ніякій іншій старій пам’ятці це слово не трапляється. Якщо воно тут не викликає ніяких сумнівів, то ці останні виринають в інших місцях поеми.

2. Единъ же Изяславъ, сынъ Васильковъ, позвони своими острыми мечи о шеломи литовскія, *п р и т р е п а с л а в у* дѣду своему Всеславу, а самъ подъ чръленими щиты на кровавъ травъ *п р и т р е п а н ь* литовскими мечи . . .

І. Срезневський у своїх Матеріялах толкує „притрепань” в значенні „разбить, сразить”, а „притрепати” —

„поразить, омрачить”. Тому, що тут мова про мечі, функція цього дієслова здається теж ясна: Із'яслав розбив славу діда свого Всеслава, а сам під черленими щитами на кривавій траві був розбитий литовськими мечами... Одначе вже „Академ. словарь ц. сл. и русск. языка” (СПБ, 1847, III) перекладає „притрепати” (без посилки на „Слово”), як „приобресть, добыть”. Тоді, згідно з цим толкуванням, Із'яслав не розбив би слави свого діда, а навпаки — він її йому придбав би.

А все ж цього толкування тримався частинно акад. Л. Булаховський.¹⁾ Базуючись на словнику Срезневського, де „трепати” передано як „теребить, хлопать” (про це буде далі), Булаховський приймав можливість, що „потрепати” значить „гладить, любюясь”, а „притрепа славу” значить не „омрачил” чи „поразил”, а навпаки — „приласкал”, тим більше, що давальний відмінок „дѣду своему Всеславу” значить швидше „для діда...”. Тут Булаховський був явно змилений наведеною ним у тій самій статті цитатою з Пушкінової „Пісні про віщого Олега”: „И верно друга (коня) прощальной рукой / И гладит и треплет по шее крутой”. Проте ясно, що „треплет” тут не „голубити” чи „гладити”, а — „потріпувати”, отже, в основному має значення „легко бити”. А все ж за цим толкуванням Булаховського пішли деякі наші перекладачі. Отак М. Рильський у своєму перекладі „Слова” подає це місце як „приголубити”:

Із'яслав...
Приголубив він славу ратну
Діда свого Всеслава,
А самого його під щитами багряними
Литовські мечі приголубили...²⁾

Подібно передає дієслово „притрепати” й інший перекладач у тому самому виданні „Слова” — О. Коваленко.

Толкування Булаховського і його послідовників не витримує критики, його заперечують усі факти, найбільш сама логіка цього пасажу поеми. Основне значення „трепати” є завжди „бити, трясти” і, у відношенні до розбитої слави, це толкування засвідчене іншим місцем „Слова”, — у розповіді про кн. Всеслава, який, добувши Новгород, „разшибе славу Ярославу”. Крім цього дієслово „притрепати-потрепати” в значенні „прибити, побити”

¹⁾ Слово о полку Игореве. Сборник исследований и статей. Москва, 1950. Ст. 152-3.

²⁾ Слово о полку Игоревім, за ред. М. К. Гудзія. „Радянський письменник”, Київ, 1955. Ст. 254.

відоме й іншим слов'янським мовам. Я б вказав на приклади з мови сербо-хорватської; Т. Маретіч³⁾ у своєму словнику наводить паралелю перекладу ц. сл. тексту у хорватській і латинській мовах: *Progoni neprijatelj dušu moju, dostigni i potrepli na zemlu život moj (... comprehendat et conculcet in terra vitam meam)*, Psal. 7, 6. Alberti 260.

Ivan tačcu slavu potrepaše (Ivan Trog. 4).

А втім, крихкість свого толкування даного місця поеми зрозумів і сам Булаховський. Кілька років пізніше він писав: „Думаю, що моя спроба зрозуміти (це слово) в душі того, як його, видно, розумів автор „Задонщини”, була невдатна, і від неї треба відмовитися”. І він признає, що традиційне розуміння того слова з основою „разбить”, „сразить”, як у Срезневського, більш відповідне.⁴⁾

Отже, основне значення „притрепати” у „Слові” у зв'язку з мечами залишається „прибити, розбити”, так, як перекладано досі.

Якщо толкування різних форм „трепати”, що ми їх зустрічаємо в наведених пасажах поеми, ще розмірно ясні і не повинні викликувати сумнівів, масу різнотолкувань викликає інше місце „Слова”:

3. Уже намъ своихъ милыхъ ладъ ни мыслію смысли-ти, ни думою сдумати, ни очима съглядати, а злата и сребра ни мало того **п о т р е п а т и**”.

Що може значити „злата и сребра потрепати”? В нійкій іншій старій пам'ятці це дієслово не трапляється, Срезневський у своїх „Матеріялах” перекладає це слово як рос. „коснуться, осязать”, але єдиний приклад, який він спроможний навести, є, власне, із „Слова”, отже, його інтерпретація досить навгадна. Різні редактори видань „Слова” і перекладачі знаходили для передачі „потрепати” десятки значень, з яких наведу що-цікавіші:

Перше видання, „Слова”, 1800

В. Жуковський, 1819

Н. Граматіч, 1823

М. Делярю, 1839, О. Огоновський, 1876

Д. Дубенський, 1844, М. Максимович, 1857

не возвратить
много потратить
не побрять
не бречать, не
побренькувати
не звенеть, не
дзвеніти

³⁾ Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Т. Маретіч, Zagreb, 1924-27. Т. XI, 205.

⁴⁾ Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы (Пушкинский Дом), Москва-Ленинград, 1958, т. XIV, ст. 35.

С. Руданський, 1860	не пересипати
А. Майков, 1870	не звякнуть
О. Потебня, 1877	не погоджується з Н. Тихонравовим, 1866, що „потрепати” значить „держати в руках, осязати, ласкати” і пропонує „бити, в смысле носить-изнашивать, как треплется платье”
Е. Барсов, 1889	отнюдь не тешится
П. Мирний, 1896	не тримати
(А. Орлов, 1946, даже не поддерживать, Д. Ліхачов, 1950, совсем не поддерживать)	
М. Грушевський, 1923	не помацати
В. Перетц, 1926	чимало того повитрачати (на викуп)
Г. Ільїнський, 1930	не носить (шитые золотом и серебром одежды)
С. Шамбінаго - В. Ржиги, 1934	совсем не нашивать
Г. Шторм, 1934	не иметь
Н. Gregoire, 1948	effleurer (гладити)
Л. Махновець, 1953	загубити (стратити)

Ці приклади можна б подвоїти, але їй поданий матеріал показує увесь різновид толкувань, не раз дуже суперечних.

Н. Дилевський⁵⁾ зробив спеціальну студію для вяснення цього місця поеми, де він розглянув важливіші толкування слова „потрепати”. Він не погоджується спеціально з Ільїнським щодо того, що дане місце поеми значить „носити шиті золотом і сріблом одержі”. Дилевський вказує на те, що в творах сучасних „Слову”, в народній поезії і в самій поемі золото і срібло згадується в своєму металічному характері буквально, а не в формі нашиваних золотом і сріблом тканин.⁶⁾ Він збиває також погляд Шамбінаго-Ржиги, що „потрепати” може значити „нашивати жіночі золоті і срібні прикраси”. Він пише: „Если с первой частью их толкования можна согласиться, то вторая не вы-

⁵⁾ „Ратаевѣ кикахуть” и „злата и серебра ни мало того потрепати” в „Слове о полку Игореве”, Николая Дилевского. Годшник на Софійския Университет, Ист.-филол. факултет, том XLII, 1946. (Рос. мовою).

⁶⁾ Щоб бути точним, треба сказати, що в народній поезії, зокрема українській, згадується шиття золотом-сріблом:

Ой сидить, сидить, хустоньки шіє,
Ой, одну шіє білою нитью,
А другу шіє сріблом та злотом,
А третю шіє, злотом гаптує... (Головацький, III, 68).

держиваєт даже самой снисходительной критики, — очевидно, по ходу рассуждений, „нашивать”, которое они дают в своем переводе „Слова”, вытекает из предполагаемого „синонима” *трепать* — носить, изнашивать, но *трепать* (-носить) золотие и серебряные вещи, украшения нам представляется совершенно невероятным”. Потрепати, в значенні поносити, нашивати, каже він, заперечене прикладами з билин, старих пісень і народної поезії, де „трепати” чи „потрепати” в тому значенні зовсім не трапляється.

Що ж до евентуального значення „потрепати” як *подзвонити*, то Дилевський зіставляє це місце із згадкою про готських красних дів, які дзвонять руським золотом на знак радості з перемоги половців. Проте Дилевський сам досить обережний і власного толкування не висуває, він тільки схиляється до значення „потрепати” як „коснуться, осязать, потрогать”. Як приклад наводить він подібне значення для слова „трепати” в однім із старих пам’ятників: „Младою дланію по ланитѣ треплѣши дѣтища, оупити и хотящи” (Житіє св. Тр., Срезневский III, 988). У висновку значення „гладити” здається йому найлогічнішим.

Дилевський має слушність у тому, що слово „потрепати” в значенні, яке вповні розкривало б смисл даного вислову, в старо-руських пам’ятниках не засвідчене (ст. 8). Проте, ствердження факту, що в старому лексичному фонді того слова немає, каже шукати його деінде — в народній поезії, тим більш, що те голосіння руських жінок самою своєю формою нагадує народні пісні. Власне, існує порівняно велика скількість прикладів у різних слов’янських мовах, які роблять можливим роз’яснити й уточнити справжнє значення „потрепами злата і сребра”. Щоб це показати, треба взяти слово „трепати” і його похідні на верстат і приглянутися йому ближче.

Основне *трепати* є словом спільним багатьом мовам, не тільки слов’янським: лат. — *trepere*, англ. (арх.) — *trepidate*, лит. — *trepti*, латв. (арх.) *trepalet, po-trepalet*, яке Мюленбахс⁷⁾ перекладає на нім. як *schwingen* і єднає з рос. *трепать*. У різних слов’янських мовах це слово має часто велику скількість різnorodних значень, залежних від функцій, яку воно має виконувати. Отак в українській мові *трепати(ся)*, *тріпати(ся)*, *тріпнути*, *трепнути* може значити *трясти(ся)*, *витрясати*,

⁷⁾ Muelenbachs Karlis: Latviešu valodas vārdnīca. Lettisch-deutsches Wörterbuch. Riga, 1923-32.

дрижати, пожадливо їсти, уплітати, тремтіти зі страху, тріпати заперечливо головою, іти, бігти, битися, гарячитися, сердитися, тарахнути, кидатися, виходити з себе тощо (всі приклади із словника Грінченка). Мова російська має низку подібних значень, з яких найхарактерніші: дрожать, быть в движении, колебаться; трепетать — шататься, говорить глупости, дергать, тормосить, портить, бежать, фамильярно похлопывать; трепаться має значення й вульгарне (с кем-чем).⁸⁾ В мові польській Ян Карлович наводить більш як 40 значень для *trzęsać* (старе *trępać*)⁹⁾, багато різних значень можна знайти і в мовах чеській, словінській, сербо-хорватській, болгарській. Власне, багатозначність цього дієслова творить найбільшу трудність знайти значення нам потрібне. Справа ускладнюється ще й тим, що в давнині те слово могло мати також значення інші, ніж сьогодні.

Ось чому важливим стає знайти сліди цього слова в народній поезії, а також ствердити, в якому зв'язку стоїть воно із золотом-сріблом.

* * *

Дослідників народної словесности не віднині інтригував спотиканий в українській народній поезії „вінок-трепеток”. Спробуємо його роз'яснити. Отак, між різними піснями, зібраними Д. Вагилевичем у „Русалці Дністровій”¹⁰⁾, знаходимо колядки, тобто одні з найстаріших форм обрядової поезії. В одній з них (з Калущини) читаємо:

А з гори, з долу вітер повівав(,)
Дунай висихав, зільом заростав,
Зільом трепітьом(,) вшеляким цвітом... (ст. 37)

Що це за зілля-трепіття? Мабуть даремно буде вияснити це слово німецьким *Zittergrass* чи французьким *l'origineau tremblant*, це будуть назви радше ботанічні, тоді як у пісні це зілля є більш поняттям поетичним. Грінченко пробує вияснити „трепеття” як „все дрожашее, эпитет растений”. В згаданому виданні читаємо ще:

А на Оленюці
Трясущий віночок —
Ой яворе, явороньку зелененький! (44)

⁸⁾ Толковый словарь русского языка, под ред. Д. Ушакова. Москва, 1940.

⁹⁾ Słownik języka polskiego, pod red. Jana Karłowicza... Warszawa, 1900, і його ж Słownik gwar staropolskich, Kraków, 1907.

¹⁰⁾ Русалка Дністровая. У Будимѣ, 1837. Цитати за ориг. виданням у моїй збірці.

Цей „трясущий віночок” в інших віршах називається „трепетком”:

Сестройці, дайте вінок-трепеток,
Вінок трепеток, ней ся трепоче,
Ней ся трепоче, на кого хоче... (Голов. II, 56.)

або:

Три молодці у Ганнуськи:
Другий даровав золотий перстінок,
Третій даровав трепіток вінок,
Трепіток вінок ней ся трепоче,
Ней ся трепоче, за кого хоче! (Голов. II, 81, ч. 16).

Рефрен „ней ся трепоче”, що часто повторяється, це мабуть залишок якогось величання або заговорювання, тут бо виразно вчувається магічний елемент.

Такі вінки-трепетки відомі не тільки поезії українській, а й іншим слов'янським. В одній чеській пісні читаємо:

Podivej se, podivej se na můj venec zetenej,
Jak se na něm kvitka třepou...¹¹⁾

Можна сказати, що квіти це первісна, найпростіша форма прикрас, одним з видів якої був вінок на голову. Пізніше могли прийти інші види прикрас, але назва „трепіток” залишилася. Ті прикраси, що їх у рухомому вигляді почеплювано на вінок чи інший убір голови, мали завдання, власне, тріпатися, дрижати. Отак І. Верхратський у своїй студії лемківського говору (в якому багато архаїзмів) зазначає, що „трепітка” означає там пір'я на капелюсі (нім. Hutfeder, Federbusch). Подібне значення має чесь. třápec (старе třepes), що, як вивчає Котт, по нім. значить die Quaste — кута, що звисає з вінків. За Карловічем, поль. trzepiotka (і trzpotka) означає малі металеві кільця, нашивані на чіпець або вінок (cztery trzepioteczki z niego [wianka] wyleciały).

Спеціально багато прикладів дає поезія південних слов'ян. Хорватська мова знає дієслова: trepetati, treptjeti, po-trptjeti і іменник trepetljika¹²⁾:

Na kolpaku trepeče mu perje... (II, 587)
Trepeču li novi vencu na našoj snaši?..
Trepetala trepetjika puna bisera...

(серб. нар. пісня з Герцеговини).

Kad svatovi prohode, neka biser trepeče...

¹¹⁾ František Št. Kott: Česko-Německy Slovník, Praha, 1884. Třepati тут порівняне з литов. trepti і перекладено: schwingen, schütteln, schlagen, klopfen.

¹²⁾ Rječnik Hrvatskoga Jezika. Dr. F. Iveković i Dr. Ivan Broz. Zagreb, 1901.

Trepetjika — das was an der Zitternadel zittert, argentum tremulum de acu.

Treptjeti — flattern, flimmern (mico, tremo) і приклади з пісень:

trepti zlato na njemu...
zlato na njoj trepti...
na glavu joj zlatna kruna,
na glavu joj kruna trepti...

Широкий ужиток має трепітка в поетичній традиції болгарській, наведу особливо цікаве означення для поняття „трепітки тріпочуть”:

... на глава и, Стояне ле, три треперушки треперят¹³⁾

Т. Панчев¹⁴⁾ у своєму словнику наводить низку термінів: трепетушия — женский накыть (прикраса), трепкы, трепетулки, треперушки, трепетушки, і, як приклади, з народних пісень:

Злата трепетушия...
На главу и златны иглы, златны иглы треперушки...

Добрим доказом того, що назва „трепітка” в укр. мові перейшла з рослини на прикрасу (як це з’ясовано мною вище), може бути значення болг. „треперушка”. Вона означає не тільки нависну прикрасу, але й (певне куди старішу) назву рослини; Панчев поясняє, що „треперушка” — раст. *Briza media*, арапско просо, трясунка, зм’їная трава, тобто те, що в укр. піснях згадано як „трясуще зілля”, „зілля-трепіття”.

Характерно зазначити, що в мові російській подібних визначень для слова „трепати” у зв’язку із золотом і сріблом немає, хоч існувала порівняно багата льокальна індустрія нависних оздоб (рязанські сержки). Єдиний натраплений мною слід це занотований у словнику Вл. Даля новгородський термін „трепет(д)ильникъ”, який він поясняє як „коробочникъ, коробейникъ, щепетильникъ”, а „коробейника” називає: „мелочной торгашъ вразноску и вразвозку по малимъ городамъ... съ серъгами и колечками”. Він правильно виводить це слово від „трепать”, але „трапье” зазначує сам знаком запиту. Думаю, що цей новг. архаїзм якоюсь мірою зв’язаний з укр. і півд. слов’янською „трепіткою”.

¹³⁾ Речник на съвременния българска книжковен език. Софія, 1959, III, 426.

¹⁴⁾ Теодоръ Панчевъ. Рѣчникъ на българскый языкъ. Пловдивъ, 1904. V, 353.

Що ж до згадки слова „трепати” в „Задонщині”, то воно згадується там без зв'язку із золотом і сріблом: „Уже нам, брат(и), в земли своей не бывати, а дѣтѣй своих не выдати, а катуи (жінок) своих не трепати . . .”¹⁵⁾, до того ж ті слова говорять під час своєї втечі татари. Перше враження від цього тексту таке, що автор перерібки (або, як писав М. Н. Сперанський, плягіату) „Слова” покористувався тут одним з вульгарних термінів слова „трепати”, згаданих у словнику Ушакова (є теж і в Карловіча). За всією імовірністю, автор цього татарського лементу, Софоній Рязанець, із тексту „Слова” уже не багато розумів і механічно наплутав низку слів, так як він це робив не раз і в інших місцях свого твору.

Як це ми бачимо з наведеного матеріялу, слово „трепати” весь час крутиться коло вінків, золота, перел і інших прикрас, що завжди зображені в рухомій, „трепетній” формі. Коли зважити, як глибоко увійшло це слово в народну поезію Слов'янщини, то мимоволі насувається логічний висновок, що даний пасаж „Слова” також має на увазі золото і срібло у виді трепетних прикрас, тобто всяких підвісок чи дармовисів (як ми їх називаємо нині), якими руські жінки оздобляли свої убори голови. Щоб краще зрозуміти цю справу, слід хоч побіжно спинитися над формами жіночих прикрас у добу „Слова” і перед ним.

З історичних джерел знаємо, що жінки на території України любувалися в прикрасах від найдавніших часів; уже Геродот згадує, що скитські жінки оздобляли свої голови золотом. І. Толстой¹⁶⁾ згадує, що численні ковти з грецьких часів, знайдені в Керчі, належать до тих важких і переладованих підвісками (pendeloques) моделів, уживання яких, підо впливом Сходу, викликувало насмішки грецьких і римських письменників. Грецькі колонії на Україні мали високорозвинутий ювелірний промисел, виробу якого належали до найкращих у грецькому мистецтві. М. Голубець¹⁷⁾, розглядаючи на основі археологічних даних прикраси дохристиянської доби в Україні, пише про жіночий убір:

„Найбільше уваги присвячувано уборові голови... На голову вбиралася намітка зі шкіри або матерії, до якої з боків причеплювано вискові кільця. Характерними для

¹⁵⁾ *Труды* Отд. древнер. лит. VI, 237 (1948).

¹⁶⁾ *Antiquités de la Russie Méridionale*.

¹⁷⁾ М. Голубець. *Начерк історії українського мистецтва*. Львів, 1922, ст. 53.

слов'ян були звитки в формі латинської букви S. Не раз зчеплювано тих звитків кілька разом або привішувано до них довгі дармовиси, що опадали на плечі. Крім цього жінки носили на головах металеві вінчики¹⁸⁾, а також пов'язки з нашитими металевими скобками. Наушниці(. . .) були різної форми і вигляду. Раз у виді дроту з галкою, то знов у виді кільця з тяжкою підвіскою з двох стійків. . .”

Численні матеріали в цій ділянці можна знайти в таких працях, як „Побут і культура давніх слов'ян” Л. Нідерле, „Ремесло давньої Русі” Б. Рибакова і „Археологія України” Я. Пастернака.

За княжої доби в Україні існувала ціла ювелірна індустрія, що визначалася особливо багатством усяких підвісок, які називано ковтами або бовтатами. Ковт, виясняє Н. Кондаков¹⁹⁾, означає річ, що колишеться, гойдається. Зрештою, та форма прикрас (бовтиці) досі збереглася в різних кутках України.

С. Шамбінаго і В. Ржига, передаючи в 1934 р. „потрепати” як „золота и сребра совсем не нашивать”, писали, що „тут під золотом і сріблом треба розуміти жіночі прикраси. Від епохи Київської Русі вони збереглися до сьогоднішнього часу в складі скарбів і частинно поховань у досить значній кількості, яка свідчить про розвиток того роду майстерства і про появу, поруч з чужоземними прикрасами, своїх власних, витворюваних у Києві. Серед останніх особливо цікаві вишукані ажурові золоті „київські” сережки. . .”²⁰⁾ Як видно, оба автори правильно зрозуміли, що мова тут про золоті і срібні прикраси, тільки ж вони не подумалися, щоб руські жінки з ними робили і яке відношення мало те „потрепати” до золота і срібла. Проте в найновішому ними редагованому перекладі „Слова”²¹⁾ вони вже не боронять інтерпретації потрепати-нашивати, а залишають текст майже незмінений: „а золота и сребра совсем не потрепать”, тобто стають на інтерпретації запропонованій мною ще в 1950 р.²²⁾ Перекласти російською мовою це слово неможливо, бо, як згада-

¹⁸⁾ Цікаво відмітити відгомін металевих вінців тієї доби в народній поезії:
Ой ковальчики, ой ремісники,
А скуйте мені золотий вінок... (Голов., III, 67. 6).

¹⁹⁾ Русские клады. СПб, 1897.

²⁰⁾ Слово о полку Игореве. Академия, М. 1934.

²¹⁾ Слово о полку Игореве. Поэтические переводы и переложения. М. 1961.

²²⁾ Слово о полку Игореві. Ювілейне видання, Філадельфія, 1950. Також моя стаття „Історія одного слова”, журнал „Київ”, 2, 1952.

но, російська мова не має відповідників до укр. „трепітка”, болг. „трепетуша”, сербо-хорв. „трепетльика” чи поль. *trzerpiotka*.

Зсумовуючи розглянутий матеріал, можна сказати: „потрепати” зв’язане з трепіткою — рухомою нависною оздобою, і функція цього дієслова нам ясна. Так колись, приблизно, старі римляни, маючи слово *brattea* — металева бляшка для нависних прикрас коней, — витворили для неї дієслово *imbratteare* — почепляти браттеї.²³⁾ А все ж нам важко висловити з усією точністю всю функцію „потрепати” сьгоднішніми словами, — ми знаємо, про що йдеться, але бракує дієслова-відповідника для вислову тієї функції, бо старе дієслово вийшло з ужитку разом із старими формами прикрас. Отже, старе „потрепати”, маючи в основному значення „потрясати, колихати”, на тлі того, що залишилося в народній словесності, набирає значення куди ширшого. Ідеться не про те, щоб золото і срібло брати в руки і ним просто потрясати, а щоб ужити їх до оздоби убору голови згідно з тогочасними звичаями у формі різnorodних нависних прикрас-трепіток, і процес ношення тих трепіток, власне, й переданий дієсловом „потрепати”.

Ми могли б подивляти поетичну майстерність автора поеми, який, даючи кількома штрихами свій знаменитий лемент руських жінок, на кінці не забув згадати і про „вічно жіноче” їх характеру: що прийшов край і їхнім оздобам, що їх вони діставали від своїх чоловіків шляхом купна чи воєнної здобичі. Проте можна піти консеквентно ще далі. Що в даній сентенції властиво означає „ни мало того”? Своїх чоловіків руські жінки могли стратити, але відкіля така категорична форма заперечення, що вони вже зовсім не будуть „трепати” золото і срібло? Логічно, їм могли залишитися прикраси з попередніх дарунків чи здобичі і вони могли їх і далі „трепати”. А проте, коли зважимо, що ще досі в Україні вдови перестають носити прикраси на знак жалоби по своїх чоловіках, вирінає питання: а що, коли руські жінки зовсім не плакали за золотом і сріблом, а просто заявляли, що вони їх уже носити не будуть, тобто — стверджували факт свого вдовицтва?

Тут годі спинятися надто широко над відповідними народними звичаями, зв’язаними з жалобою і похороном.

²³⁾ Dictionary of Greek and Roman Antiquities. John Murray, London, 1901.

А. Фішер, один з дослідників цієї теми, у своїй праці про похоронні звичаї²⁴) описує, якто українські дівчата здійснюють під час жалоби своє намисто (ст. 310), усувають квіти і золочені оздоби, а сини померлого також стягають з капелюхів усі прикраси (311). В Карпатах на похороні жінки не носять коралів, а парубки не косичать капелюхів. Так само в Босні і Герцеговині жінки відкладають набік усі оздоби (315). Фішер називає це „первісними об'явами жалоби”.

Про те, що руські жінки виступають тут у ролі вдів, переконують ті залишки старої поетики, що їх маємо в поезії народній, де збереглися подібні скарги вдів, висловлені з неменшою, як у „Слові”, майстерністю:

Горе моє, горе, нещаслива доле!
Внорала бідна вдова мишленьками поле,
Чорними очима вона волочила,
Дрібненькими снізоньками всю ріду змочила...²⁵)

---

²⁴) Dr. Adam Fischer: *Zwyczajy pogrzebowe ludu polskiego*. Львів, 1921. Хоч ця книжка номінально займається польським народом, у ній чимало матеріялу з українських земель. Співробітником автора в українському матеріялі був, як це зазначено в передмові, Василь Щурат.

²⁵) Пісня ч. 203 в рукописнім збірнику народних пісень Ол. Кошиця, тепер у бібліотеці Укр. Культ. Осередку у Вінніпезі. Інші варіанти в „Історичних піснях”, Київ, 1961, ст. 500 і 501, тільки ж тут замість „бідної вдови” згадана „Марусянька”.

II.

ЗАКЛИК ДО КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА ОСМОМИСЛА І ОДНА ФОРМА ЗАГОВОРУ

Серед багатих і різноманітних форм нашої словесності окрему ділянку творять заговори, які уважаються однією з найпервісніших форм обрядової поезії. За джерело, з якого виплила обрядова поезія, каже Ф. Колесса,¹⁾ уважають прадавню віру в магічну (чарівну) силу слова, що, заковане у віршову або й пісенну форму, влучає в свою ціль. Ця віра жила віками в народних масах і виявлялася в т. зв. замовлюваннях, заклинаннях чи заговорах. Є це формули бажання, що з ними, в розумінні примітивної людини, зв'язана магічна, непереможна сила чарів, а з ними змога впливати на природу, світ і людей у бажаному напрямку, аби тільки при заговорюванні були збережені всі вимагані чарами умови.

У всіх формах замовляння важливу роль грав авторитет формули заговору, тобто збереження саме таких, а не інших слів і вимовлювання їх в означену пору. „Слово чи дія, пише Л. Білецький,²⁾ скеровані на другу особу з метою накинути їй свою волю, своє бажання, закляття, мали в народі величезну магічну силу; особливо, коли людина тій магічній силі вірить і коли вона є прибрана в коротку, ядерну формулу; тоді вона легко заучується і шириться. В замовленнях відчувається дві сили: первісна, стихійна і поганська, а друга — християнська”. Спочатку існувала паралельно дія і слово, але пізніше слово відокремилосся і набрало мистецько-поетичного ритму й вислову. В цей мент слово-заклинання перетворюється з чарів-дії в ч а р и-с л о в о, що набирає вже самостійної чаруючої сили і стає поетичним мистецтвом.

¹⁾ Філярет Колесса: Українська усна словесність. Л., 1938, ст. 30.

²⁾ Др. Леонід Білецький: Історія української літератури, т. I. Народня поезія. Авґсбург, 1947, ст. 126. Цінна синтетична праця, але, в таборових умовах, видана недбало і без бібліографії.

Серед нашого народу існувала ще зовсім до недавня велика кількість усяких заговорів, що почали помалу зникати в міру розвитку освіти. Люди освічені дивилися на них як на пережитки забобонів, не варті того, щоб ними спеціально цікавитися. Тим і можна пояснити той факт, що записів українських заговорів порівняно мало; наші етнографи не звернули своєчасно на них уваги і не позаписували їх так, як, наприклад, Номис приказки, і багато з них пропало безповоротно. Фактичний матеріал, що ми його маємо, зібраний в етнографічних збірниках П. Єфименка (Чтенія „Общества Истории и Древностей Россійских”, М. 1874, I), М. Драгоманова (Малорускія народныя преданія и рассказы, 1876), П. Чубинського (Матеріали и изслѣдованія, СПб, 1872), В. Шухевича (Гуцульщина, V, Л. 1908), Я. Новицького (Малорускіе народныя заговоры, Катеринослав, 1913) і ін., проте здається в нас ще не було спроб класифікації і систематизації заговорного матеріалу, за винятком окремих оглядів в історіях української літератури.

Один із сучасних дослідників цієї проблеми, Г. Сухобрус,³⁾ у своїй статті про замовлювання пробує поділити їх на основні тематичні групи: господарські (на добрий врожай, на успішне рибальство, полювання, бджільництво та ін.), лікувальні (на збереження здоров'я), родинно-побутові (любов, шлюб, родинний добробут), суспільно-громадські (проти панів, начальства тощо), — проте ясно, що такі тематичні групи можна поширювати в безконечність. Тому побіч принципу тематичних груп треба шукати поділу за іншими методами, які краще виявляли б стилістичні риси даного матеріалу.

Ось чому заговорний матеріал я б поділив краще на групи: 1. молитовно-благальні, 2. наказові і 3. присягальні. Межа між тими групами дуже пливка, бо часто годі визначити, чи дане звернення є благанням чи наказом, а елемент чарівництва притаманний усім типам заговорів. Своєрідним заговором присягального типу можна б назвати ті „закляття”, що їх подають літописи в договорах Ігоря та Святослава з греками 944 і 971 рр.; тут за зламання присяг накликаються всякі кари, з яких найбільша — бути посіченим власною зброєю. Ті закляття мають зовсім явну форму заговорів з магичною грою слів („да не уцятятся щиты своими”), що мусіли тоді належати до прийнятих

³⁾ Українська народна поетична творчість. Академія Наук Української РСР, Київ, 1958, ст. 224.

формул. Зате „Плач Ярославни” базується на заговорах типу молитовно-благального, близького, наприклад, до заговору дівчини, що благає собі краси:

Добрійдень тобі, сонечко ясне,
Ти святе, ти ясне — прекраснее . . .

(Вілецький-Дорошків, Хрестоматія II, в. I, 96).

Я б хотів звернути увагу на один досить яскравий випадок стичности „Слова” з одним із заговорів. Це стосується заклику до князя Ярослава Осмомисла:

„Галички Осмомыслѣ Ярославе! высоко сѣдиши на своемъ златокованнѣмъ столѣ, подперѣ горы Угорскыи своими желѣзными плѣки, заступивѣ королеви путь, затворивѣ Дунаю ворота, меча бремены чрезѣ облаки, суды ряда до Дуная. Грозы твоя по землямъ текутъ; отворяеши Кіеву врата; стрѣляеши съ отня злата стола салтани за землями. Стрѣляй, господине, Кончака, погананаго кощея, за землю Рускую, за раны Игоревы, буюго Святславлича!”

Між етнографічними матеріялами, зібраними П. Чубинським,⁴⁾ є окремих невеликий відділ заклинань, з яких одне, з Канівського повіту, звертає особливу увагу. Коли жінка йде на судову розправу і хоче забезпечитися перед неприхильними зізнаннями своїх ворогів, то їй перед тим треба вийти в темний вечір на поріг і промовити до ночі тричі:

„Ніч темна, ніч тишна, сидиш ти на коні буланому, на сідлі соколиному, замикаєш ти комори, дворці і хлівці, церкви й монастирі і Києвські престоли. Замкни моїм ворогам губи і губища, щоки і пращоки, очі і праочі, щоб вони на мене народженну, хрещену і молитвовану рабу Божую зубів і очей не витріщали, гніва в серці не мали, щоб усе поважали і в добрих мислях мали.” (V, ст. 91).

Форма цього заговору відрізняється від інших, поданих у збірці Чубинського, своєю архаїчністю. Вже сама гра слів „губи-губища”, „щоки-пращоки”, „очі-праочі” сильно нагадує подібні словесні засоби заклять, що відомі нам із старих часів („ущититися щитами”). На архаїчність

⁴⁾ Чубинский П., Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русский край, СПб 1872—1878.

цього заговору вказує і чимале поплутання логічного смислу, наприклад, що воно значить „замикати престоли”, або й „сідло соколине”? Але сама структура формул збереглася майже повністю, вистане навести паралелі:

в „Слові”	в заговорі
высоко сѣдиши на своемъ злато- кованнѣмъ столѣ...	сидиш ти на коні буланому, на сідлі соколиному...
затворивъ Дунаю ворота...	замикаеш ти комори, дворці...
отворяеши Кіеву врата...	замикаеш... Каєвські престоли...
стрѣляй, господине, Кончака...	замкни моім ворогам губи...

Проте ще цікавіше, ніж безпосередні паралелі, є збереження самого характеру звертань: в заговорі вчислено велич і силу невідомого „ти” і його спроможність доклати певні дії, і тоді дано заклик-наказ виконати потрібну функцію. Ідентичність цієї форми збережена зовсім точно і в даному пасажі „Слова”, — цим разом у відношенні до конкретної особи — князя Ярослава Осмомисла. Поет так само показав його велич і силу, його спроможність виконувати різні дії, — і тоді звернувся до нього із закликом-наказом виконати дану функцію.

Які це може давати висновки? Можна сказати, що автор „Слова” у своєму заклику до кн. Ярослава Осмомисла (немає певности щодо того, чи цей заклик іде від особи самого автора, чи є він продовженням „золотого слова” кн. Святослав) скористався тут однією з відомих йому форм народних заклинань, того типу, що я їх назвав „наказовими”, і переніс їх характерні риси до свого заклику. І якщо воно й зовсім певне, що сама форма заговору, така, як ми її знаємо, сьогодні, з бігом часу, підпала різним мутаціям, залишається мало сумнівним факт, що в цьому пасажі „Слова” стилістично використано народні заговорні формули.

Характерно зазначити, що і М. Грушевський і Л. Білецький у своїх історіях української літератури наводили цей сам приклад заговору, при чому оба вони розклали його на віршові рядки. Проте ні один з них не звернув уваги на зв'язок цього заговору із „Словом”, а Грушевському текст його мусів здатися таким поплутаним, що він навіть пропустив „київські престоли”.

Я б ні трохи не вагався б сказати, що не тільки заклик до кн. Ярослава Осмомисла, але й усі інші заклики до князів збудовані в стилі заговорних формул. Це видно хочби

з типового заклинання, примівці до відьми, що відобрала корові молоко:

Юрью святий! пускаєш нори принори,
луги, береги, керниці-теплиці, —
тепер спусти нам так манну-сметану,
ладне молоко, густий сир, жовте масло!...

(Гуцульські примівки, Етн. зб. V, 62).

Абстрагуючи від тематики, формула звертання до вищої сили та сама: вичисляється її вміння виконати функції надприродного характеру, і після цього йде заклик-наказ виконати це і те. Князі в заклик „Слова” також наділені надприродними функціями: Всеволод може розкропити Волгу, шоломи Рюрика і Давида плавають по крові, Роман і Мстислав ширяють на вітрах, як соколи, Ингвар, Всеволод і три Мстиславичі є шестикрильцями з сильного гнізда. І після вичислення їх властивостей і спроможностей іде заклик-наказ стати на оборону землі Руської.

Ствердження цього всього дає важливий вгляд у поетику автора „Слова” і його джерела.

III.

„А ЧИ ДИВО СЯ, БРАТІЕ, СТАРУ ПОМОЛОДИТИ?“

Як це вже показано у випадку з інтерпретацією слова „потрепати”, різні старі вислови „Слова о полку Ігореві” мають укриті значення, які ми сьогодні не завжди спроможні схопити. Коли ж нам удасться відкрити справжнє значення якогось місця поеми, ми бачимо, якої глибини і поетичної пластичності воно набирає. Це шукання справжнього змісту усіх висловів знаменитої поеми можна б порівняти до розкопок і знахідок археолога: знайдені речі звичайно сірі, припалі пилом часу, але, розчистивши їх, ми дістаємо предмети в усій їх блискучій і незнаній красі. Із старими словами справа не раз складна остільки, що ми неспроможні висловити з усією точністю сучасною нашою мовою ті поняття, що їх поет з усією пластичністю вклав у дані слова, і які в перекладі виходять без тієї яскравості, що вони їй мають в оригіналі.

Як один з прикладів, можна б подати слово „припішати” з толкування сну кн. Святослава його боярами. Вони кажуть: „Уже соколома крильця припішали поганыхъ саблями . . .” Це місце звичайно перекладається так, що „соколам (князям, що попали в полон) підрізали (або приборкали) крильця шаблями поганих”. Такий переклад об’єктивно точний, а все ж „підрізати” далеко не віддає значення „припішати”, бо справжнє значення цього слова є не підрізувати, а „робити пішим”. Але переклад: „зробили пішими крильця соколів” буде мало зрозумілий, хоч автор поеми мав на увазі, власне, точно це значення, яке паралельно збереглося в народній словесності. Прислів’я „пішого сокола і ворони б’ють” із рукописного збірника прислів’їв Климентія з кінця 17 і поч. 18 ст. цитує Перетц.¹⁾ Ще краще визначення знаходимо в народному вислові: „це летюча птиця, а це піша” (Грінченко II, 193,

¹⁾ В. Перетц. Слово о полку Ігоревім. Київ, 1926, ст. 260.

з Черкащини). Зовсім ідентичне протиставлення птиць летючих і „піших”, тобто освоєних, домашніх, дає й автор „Слова”. У попередньому реченні толкування сну бояри згадують летючих соколів („се бо два сокола слѣтъста”), що полинули з батьківського золотого престолу пошукати міста Тмуроканя, — і цих то летючих соколів, князів Ігоря і Всеволода, половецькі шаблі зробили „пішими”, тобто полоненими, так як ті домашні птиці, що хоч і мають крила, але ходять пішки. Ми тут бачимо, як майстерно автор поеми покористувався в цьому місці означенням птиці летючої і не-летючої, зовсім у народній традиції, і як ця традиція упластичнила його поетичний образ. І коли навіть залишити переклад умовний („крильця підрізани шаблями”), то свідомість того, що саме поет хотів висловити в даному пасажі поеми, показує це місце в зовсім іншому світлі.

Річ у тому, щоб доходити до коріння слів, розкривати всю їх суть, не раз багатозначну. Справа ця набирає особливої складності тоді, коли ми маємо до діла із словами, які увійшли до поеми з живої народної мови і не мають паралель у пам'ятках писаних. Такі слова дають поле для різних, не раз неоправданих, наукових спекуляцій. Такий випадок маємо із словом „ся... помолодити” в тому місці поеми, де князь Святослав відповідає боярам на їх толкування сну своїм знаменитим „золотим словом”:

„А чи диво ся, братіє, стару помолодити? Коли соколъ въ мытєхъ бываєть, высоко птиць възбиваєть, не дасть гнѣзда своего въ обиду”.

Це місце „Слова” ніби зовсім зрозуміле, а все ж походження і форма дієслова „ся... помолодити” викликає різні толкування. Ще важливіше — важко схопити логічний глузд у відношенні обох речень, бо з яких це причин князь Святослав захотів помолодитися, тоді як він сам у наступному реченні стверджує якраз противне? Це піддає думку, що в „ся... помолодити” є якийсь інший значеневий нюанс. На всі ці питання хотів би я відповісти.

Незвичність форми „ся помолодити”, замість „помолодѣти”, викликала в деякого з російських дослідників гіпотези не раз сумнівного характеру. Отак акад. С. Обнорський не погоджується з Н. Карінським про псковське походження рукописної копії „Слова” і вважає це твердження недоказаним і малоймовірним. Обнорський думає, що копію зроблено радше з новгородського списку, і між словами, які він вважає безспірним доказом про діалектну,

а саме новгородську рису пам'ятника (збіг ь й і), наводить „ся помолодити”.²⁾

Цьому поглядіві Обнорського протиставився акад. Л. Булаховський, пишучи: „Мені не здається переконливою аналіза Обнорського щодо вживання в пам'ятнику ь : е : і... Мало переконує і замітка про те, що „Слово” начебто знає заміну я т я звуком „і” в корінній частині слова. С я п о м о л о д и т и в словообразному відношенні точно відповідає сучасним „молодиться”, омолодиться”.³⁾

І. Срезневський у своїх „Матеріялах” (Ш, 1161) знаходить паралелю для „ся помолодити” тільки в одній „Задонщині”: „Тогда же было не лепо стару помолодиться”. Брак цієї форми дієслова в старих пам'ятниках вказує, що вона взята з живої мови, тому важливо зробити перегляд даного матеріялу і запізнатися з різними формами і нюансами слів, близьких до „ся помолодити”. За Грінченком, подаю такі слова:

м о л о д і т и — придавати вигляд молодости. Ні літ вона, ні спеки не боїться, бо молодить її нескельна тьма. (П. Куліш).

м о л о д і т и с я. — Не вважаючи на свою дохожалість, вона любила молодитися. (Ів. Левицький).

М о л о д и т ь с я — збираються хмари; то хмари, то знову проясняться. Молодиться на дощ. (Нововол. пов.) Молодиться-молодиться, та й на дощ не піде. (Номис 568). Воно ся молодить, — може дощ буде. (Кам'ян. пов.).

м о б л о д и (моблоді) — невеликі хмарки на небі. Мблоди встають, а Бог дощу має. (Номис 568). Мблоді високо ходять (ознака гарної погоди).

м о л о д і к — 1. молодий неодружений чоловік, 2. молодий місяць.

п о м о л о д і т и с я — покритися тонкими білими хмарками (про небо). Помолодилося небо. (Верхтр. Знад. 52).

п о м о л о д к и — білі хмарки на небі.

²⁾ С. П. Обнорский: Очерки по истории русского литературного языка. Изд. Ак. Наук СССР, Москва-Ленинград, 1946, ст. 134.

³⁾ Слово о полку Игореве. Сборник исследований и статей. Москва, 1950, ст. 131. (Буквою „і” передаю тут старе „и”).

п о м о л о д и к у в а т и — побути молодим чоловіком. Сьогодні сиву шапку на бакир зверне, помолодикує... (Г. Барвінок).

п о м о л о д і т и — зробитися молодим. Помолодів і зробився ще кращий, ніж був. (І. Рудченко, Чумацькі нар. пісні).

п о м о л о д і ш а т и і п о м о л о б д ш а т и — зробитися молодшим, помолодіти. Аж помолодшав, наче на турка йде. (М. Вовчок).

Ми тут бачимо подвійне значення слова „молодитися”, залежно від наголосу. Одне означає „робити себе молодим”, а низка других зв’язана з небом, місяцем, погодою. Чому я згадую і ці другі значення, поясню далі. Проте Грінченків словник неповний, він не наводить ще й третього значення, що його має слово „ся помолодити”. А саме, між щедрівками знаходимо ще одне, відмінне значення:

Коровиці сі вам потелили,
Коники сі вам помолодили,
Овечки сі вам тай покотили...

(Етн. зб., 1914, XXXV, 151, ч. 87. Б.)

Конички їм ся помолодили,
А все жеребці білокопиті,
Білокопиті, жовтогриві...

(Зан. НТШ, 1913, XXII, ст. 135).

Важко в’яснити, чому тут ужито терміну „ся помолодити”, коли існують інші, зв’язані тільки з кінями терміни, наприклад:

Кобилки ж вам си пожеребили,
Самі коники бай починили,
Золотогриві цей звідочолі,
Самі біленькі та сивоногі...

(В. Шухевич, Гуцульщина, III, 45).

Одначе з наведеного видно, що „ся помолодити” значить теж загально „мати потомство”. Проте виринає питання чи можна це значення прикладати і до людей?

Розглянувши всі доступні форми слова „молодитися” і його споріднення, можна поставити проблему: який зміст міг вкласти кн. Святослав у свої слова, що він хотів ними висловити? Розгляньмо різні можливості:

1. Князь Святослав просто жалкував за тим, що він не може зробитися (стати) знову молодим і вирушити до боротьби з поганями. Цю інтерпретацію підважує наступ-

не речення його „золотого слова”, де він сам стверджує, що, власне, дозрілий (випірений) сокіл високо збиває птиць і не дає зобидити свого гнізда. Ця неконсеквентність була помічена вже давно. Отак В. Капніст, що в рр. 1809-13 займався коментуванням „Слова”, висловив свої сумніви щодо цього місця так:

„Зовсім неймовірним мені здається, щоб великий князь Святослав сам про себе говорив ці слова, бо, поперше, це було б самохвальбою, подібною до тієї, за яку він ганить молодих князів; подруге, йому не треба було помолодіти, щоб перемогти половців. Чи ж він і в старості своїй того самого року не розбив на голову Кончака, що переміг згодом Ігоря? Третє питання: чи не диво помолодіти старому? — було б дуже дивне, щоб не сказати нерозумне, бо старому помолодіти без чуда ніяк не можна”.⁴⁾

Переклад „ся помолодіти” як „помолодіти” логічно не в’яжеться ні з попереднім, ні наступним реченням поеми і тому треба шукати іншої інтерпретації цього слова.

2. Можливість розуміти „ся помолодіти” як „мати потомство” приймаю сам з великим сумнівом, бо, як згадано, невідомо, чи цей вислів стосується також до людей. Теоретично, князь Святослав, після того, як два старші і два молодші князі попали до полону, міг скаржитися на те, що він уже за старий, щоб мати нових нащадків, які доросли б до дозрілого віку і, як випірені соколи, обороняли гніздо-рід. В часі походу кн. Ігоря він мав „сребрену сідину” і міг мати яких 65 років, а його „золоте слово” повне турботи за долю його роду і держави.

Слабою стороною цієї інтерпретації, як і попередньої („помолодіти”), є далі значеневий розрив з попереднім і наступним реченнями.

Вичисляючи різновиди дієслова „молодитися”, занотував я теж ті, що зв’язані з небесними явищами; в даному місці вони ніби не до речі, а все ж звертає увагу те, що в толкуванні сну князя Святослава боярами вони розповіли йому про загибель двох молодих місяців а Святослав у своїй реакції на ту вістку хоче якраз „п о м о л о д и т и с я”. Чи є між тими поняттями якийсь внутрішній смисловий зв’язок, чи ні, — поетично-образової співзвучності не відмітити годі, незалежно від того, яку інтерпретацію прийняти.

⁴⁾ Слово о полку Игореве, Сборник исследований, ст. 379.

3. Думаю, що найкраще і найпевніше вернутися до основного значення „ся помолодити” як „зробити себе молодим” (не зробитися чи стати молодим, бо це дасть значення „помолодіти”). Це „зробити себе молодим” має цілий ряд нюансів, ось як „придавати собі вигляд молодості” (як це толкує Грінченко), „поводитися як молодий”, „грати ролю молодого”, „молодикувати”. То ж князь Святослав, повторивши перехвалки молодих князів про те, що вони „майбутню славу самі захоплять, а давню самі собі поділять” (попереднє речення), відповідає їм у такому сенсі:

„Чи диво було б, браття, коли б я, старий, помолодився (тобто почав поводитися як молодий, пустився на молодецькі вчинки, так як ви)? Коли сокіл випіриться, високо птиць збиває, не дасть гнізда свого в обиду (так як роблю я, старий, досвідчений сокіл)”. І зараз чергове речення: „Нь се зло: княже ми непособіє”, вказує на те, що тут справа не в його старості, а в зовнішніх чинниках, у небажанні інших князів йому допомогти. І за цими словами незабаром приходить заклик до князів стати до бою „за землю Руську, за рани Ігореві”.

Е. Желехівський, який мав тонке вичуття діалектичних особливостей української мови і вмів її нюанси передавати мовою німецькою, у своєму словнику переклав „молодитися” як *sich noch als Jüngling gebärden*.⁵) Це є точно те значення, що його вклав у своє „золоте слово” кн. Святослав.

Незалежно від цієї інтерпретації, хотів би я підкреслити закоріненість слова „молодитися” в українській мові, де воно має цілий різновид форм і значень. Це робить неактуальними різні спекуляції про таке чи інше походження цього слова поза межами території, на якій сама поема була створена.

---

⁵) Е. Желехівський, *Мадорусько-німецький словар*. Львів, 1882-86, ст. 450.

IV.

ЩО ЗНАЧИТЬ „ПОЛОВЕЦКУЮ ЗЕМЛЮ МЕЧИ ЦВѢЛИТИ”?

Дієслово „цвѣлити” у „Слові о Полку Ігореві” належить до тих, що мають кільканадцять відмінних інтерпретацій. В першому виданні поеми, 1800 р., „Половецкую землю мечи цвѣлити” із „золотого слова” кн. Святослава перекладено як „во с в а т ь з е м л ю П о л о в е ц к у ю”. Інші редактори і перекладачі надавали цьому дієслову різні значення, наведу тільки найхарактерніші:

В. Капніст, 1809 (опубл. 1950)	мечами подразжать
В. Жуковський, 1819	мечами разить
Л. Мей, 1850	сокрушать мечами
А. Майков, 1870	громить мечами
Н. Аляб'єв, 1873	мечами сечь
О. Потєбня, 1878	заставлять плакать
П. Мирний, 1914.	мечами плондрувати
М. Возняк, 1921	мечами розторошувати
М. Грушевський, 1923	мечами дрочити
В. Перетц, 1926	кривдити, засмучувати, катувати
Г. Шторм, 1934	мечами зудить
С. Шамбінаго - В. Ржига, 1934	мечами в слезы вгонять
С. Шервінський, 1936	мечами язвить
І. Новіков, 1938	мечами дразнить
А. Орлов, 1946	досаждать мечами
А. Грегуар, 1948	jeter la terreur
Р. Якобсон, 1948	мечами крушить
В. Стеллецький, 1961 (2-а ред.)	мечами терзать
П. Ковалів, 1962	мечами нищити

З наведених інтерпретацій ми бачимо, що між такими поняттями, як „заставляти плакати” чи „кривдити мечами” і „мечами сікти” чи „разити” існують поважні розходження. З одного боку маємо значення характеру пасивного,

з другого — активного. Виринає, отже, питання, як і чим вияснити цей значеневий розрив того слова. Правда, активне значення „цвѣлити” впливає наче логічно з самого тексту, але чим його умотивувати, коли дослідники єднають те дієслово з таким самим пасивним „квѣлити”? Тому мимоволі приходить на гадку, що активне значення цього дієслова могло перейти до поеми з живої мови і що те значення могло бути в ній відмінне.

І. Срезневський перекладає „цвѣлити” як „заставлять плакати, обижать” і цитує приклад з Іпат. літ. 1262 р. (див. далі); А. Преображенський у своєму рос. словнику¹⁾ подає такі визначення цього слова:

ц в е л и т ь — диал. зап.: дразнить, огорчать, мучить, из старого цвѣлити — заставлять плакати, обижать, терзать (посилка на Срезневського); квѣлѣть — укр. квилити — плакати;

ц в и л и т и, ц в и л ю — печально пѣть (Срезн. М. III, 1436), старосл. цвилѣти — *plangere*, словен. *cviliti*, серб. цвилети — плакати, чеш. *kviliti*, поль. *kwilić*, верхньолуж. *čvilic* — мучить, завдавать плачь; отсюда обобщено: дразнить.

О. Потебня²⁾ порівнює „цвилѣти” з жалібним криком орла, сокола („соколь затвелѣв”, укр. сокіл квилить-проквіляє), з плачем. Звідси Потебня виводить „цвѣлити” — „не дразнить или мучить (Малашев и др.) а заставлять плакати (Половецкую землю, т. е. женъ, дѣтей убитых)”.

В. Перетц³⁾ постарався зібрати для вияснення цього слова якнайбільш старого матеріалу. Він пише:

Ц в ѣ л и т и — кривдити, засмучувати, катувати; „почто нынъ разъ цвѣли сердце мое”, — Тихонравов Пам. отреч. лит. 1, 50, Откровение Авраама; в „Судах Соломона”: „аще жену сию усѣкну чти ради царевы и разквѣлю дѣти своя, и кто уставить плачь младенцю сему”, там-таки, 264. „К в и л и т ь” дитину — кривдити, примушувати, щоб плакала (суч. харків.). Поруч до цього: Миндовг каже до своєї „свѣсти”: „сестра твоя умираючи велѣла мѣтя пояти за ся; тако рекла: ать иная дѣтѣи не цвѣлѣть”, Іпат. р. 1262, ст. 680, — і відповідно до цього — в пісні „Уж как этой красной девце / Ей бытъ расквиленной”, Шейн, Вел. № 1382 (весільн.). Далі Перетц подає тлумачення Потебні, як вище.

¹⁾ *Etymological Dictionary of the Russian Language*, by A. G. Преображенскы. Columbia Univ. Press, N. Y. 1951.

²⁾ *Филологическія Записки*, Воронеж, 1878, I, ст. 101.

³⁾ *Слово о полку Игоревім*, Київ, 1926, ст. 266.

Можна б навести ще приклади з деяких слов'янських мов. Отак болг. „цвилити” у відношенні до коня значить жалібно ржати; спеціально багато значень має це слово в мові сербо-хорватській, Маретіч у своєму словнику подає до сотні прикладів, усі із значенням „квилити, робити жалість, біль, змушувати до крику”. Cvileti у зв'язку з дощем — puštati glas koji se čuje kad dažd plušti ili kad što curi (XVI ст.).

Проте значення „цвѣлити” в українській мові відмінне. Желехівський у своєму словнику перекладає „цвѣлити” як geisseln, peitschen, schlagen, niederschlagen. Головною базою для нього були видані у Львові в 1877 р. „Знадоби до словаря южноруского” І. Вертратського. Грінченко, базуючись на цих двох авторах, перекладає „цвілити” рос. мовою як 1. стегать, хлестать, 2. „дощ цвілить” Верхтратського передає він як „хлещеть дождь, льеть дождь”. Тобто, Грінченко під 2. перекладає з ідентичним значенням, як і згадане вище в мові сербо-хорватській, де поданий приклад має сильне акустичне звучання (чурити, цідити).

„Цвілити”, як воно подане Желехівським із значенням „батожити, періщити”, добре підходить до даного місця „Слова”: Ігор і Всеволод вибралися на Половецьку землю (термін, що в тих часах означав не лиш територію, але і її мешканців) і батожать, періщать її мечами. В результаті — поетичний образ незвичайної краси і сили.

Тут важно відмітити, що в „Слові” всі дієслова, що мають визначати функцію мечів, подані завжди в значенні активному: притрепати, припішати, крамоли кувати, дзвонити об шоломи, гриміти об шоломи; функція шабель подібна — бути гострими, скепати шоломи, „потручатися” — зустрітися. Скрізь завданням мечів і шабель є наносити фізичну шкоду, нищити. Тому і „цвілити” в цьому значенні буде таким самим активним словом із словника давнього войовника. Це інстинктивно вичувала більшість перекладачів і коментаторів „Слова” — і надавала тому слову активного значення.

А все ж наведених прикладів було б, можливо, замало для повного переконання в тому, що автор розумів це слово саме так, а не інакше. І я сам, мабуть, не залишив би це слово неперекладеним у своєму переспіві поеми (одночасно в перекладі прозовому даючи „періщити мечами”), коли би мені ще з дитячих років не вбився в пам'ять вислів „цвильнути бичищем”. На Самбірщині, коли на пасовищі спутані коні починали битися або коли худоба полізла на чиєсь поле робити шкоду, пастух обертав свого батога і

бичищем завдавав один-два сильні удари, — оце і називалося „цвильнути бичищем”. Тут функція дієслова ідентична з „мечи цвѣлити”, тільки що „цвильнути” означає завдати один-два короткі і швидкі удари, а „цвѣлити” — означає удари протяжні, тривалі, довгі.

Було б дуже спокусливо покликатися при цьому на І. Франка, який у своєму перекладі „Слова” залишив це дієслово також неперекладеним. А проте важко сказати, чи зробив він це свідомо, чи із неспроможности це слово перекласти. В час бо свого перекладу був він ще учнем гімназії в Дрогобичі (сусід Самбора) і мав усього 17 літ, а його переклад носить іще всі риси учнівської роботи. А все ж варт пригадати, що одним з професорів Франка у дрогобицькій гімназії був І. Верхтратський, який перший увів архаїзм „цвілити” назад у літературний обіг. Між іншим відомо, що Франко брав участь у природничо-фольклорних прогуляках Верхтратського по підкарпатських селах.

Можливо, що якісь дані щодо „цвілити” знаходяться в ще неопублікованих студіях до „Слова”, що їх Франко написав в останніх своїх роках. Рукопис їх, під ч. 463, знаходиться тепер в Інституті літератури Т. Шевченка при Академії Наук у Львові.⁴⁾ Рукопису бачити я не мав змоги, але знав, що це речі писані вже під час поетової недуги і тому сумнівної наукової певности. Запитаний мною щодо цього В. Дорошенко, колишній директор бібліотеки Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, де зберігався цей рукопис, відповів мені нещодавно: „Забудьте про це!”.

Цікаво відмітити, що дієслово „цвілити”, із своїм активним значенням, має в українській мові малу родину слів також з ідентичним значенням: бити, стібати, батожити. Всі вони мають корінь **цв**, а це (приклади переважно із словника Желехівського, Грінченко їх здебільшого оминає, як неживані архаїзми): цвигати, цвигнути, цвяхнути (і свягнути), цвйохати; цвіг — батіг, цввох — звук при батоженні. Желехівський „цвігати” перекладає *mit einer Peitsche schlagen, geisseln*, низку подібних визначень подає і польський словник Карловіча: *ćwiachać — smagać, uderzać biczem; ćwiczyc (rózga, bitem) — bić, chłostać, siec, kropić; ćwigać — śmigać, smagać, bić*. Хтось скаже: видно, що ті всі українські слова це полонізми! Але Карловіч при слові *ćwihun — prostak*,

⁴⁾ Слово о полку Игоревім в українських художніх перекладах і переспівах 19—20 в. Ак. Наук УРСР, К. 1953, ст. 159.

nieokrzesany człowiek, зазначає навпаки, що це слово походить від укр. *świhaty*.

Пишучи про подібні зах.-українські архаїзми і льокалізми, не можу не згадати, що мені вже дехто робив завваги, мовляв, де лемки і бойки, а де Сіверянщина! Та й лемки — порівняно пізно заселили свою територію, а їх діалект — повний словакізмів і полонізмів! Уже Партицький осмішився своїми неповажними теоріями про лемківське походження „Слова”!..

Проте справа не здається мені такою неповажною, до того ж на будьяке зах.-українське походження „Слова” я ніколи навіть не натякав. Справа ось у чому: коли І. Верхтратський у 1898 р. відмітив архаїчні риси карпатських нарічч, а пізніше (1925) І. Зілинський вивів лемків з племен тиверців і уличів, то це на той час могло здаватися тільки науковою гіпотезою. Але та гіпотеза була незабаром підтверджена археологією і антропологією. Польський дослідник Ян Чекановський, пишуче про архаїзми лемківсько-бойківського пограниччя,⁵⁾ згадує про поховання людності типу сіверського з 12 ст., яка прийшла сюди, ймовірно під татарським натиском, і змішала свій степовий тип з місцевим збереженим типом неолітичним, давши цікавий антропологічний резерват (ст. 325). На північних збіччях Карпат у Самбірщині, пише він, людність показує ударяючу подібність антропологічної структури до раннеісторичних мешканців Сіверської землі в доріччі Десни (333).

Отже, справа карпатських архаїзмів не може бути збута так легко, бо всі ті флюктуації населення відбувалися в межах однієї мовної території. Водночас природно, що найбільш мовних архаїзмів збереглося саме в менш доступних гірських околицях, а не степових. І тому, коли ми в карпатських говорах знаходимо знайомі нам із „Слова” архаїзми, ось як (гуцульські) паполома, комонь, смага, болонє, шелом, черлений, текти (в значенні йти), рци („кажи”, мовляв”), або бойківсько-лемківські: чілка, даві (дуже рано), далече, обратити, отворити, оступити, вергнути, зронити, узріти, шибати, ся помолодити, борзий, сриберний, пламень тощо, то це явище має своє значення. Воно каже, що в тому мовному резерваті шукати роз’яснення різних лексем „Слова” можна і треба.

⁵⁾ Jan Czekanowski. Polska — Słowiańszczyzna, perspektywy antropologiczne. Warszawa, 1948.

V.

ПОЕТИЧНІ ОБРАЗИ-ФОРМУЛИ В „СЛОВІ О ПОЛКУ ИГОРЕВІ” І В НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ

В народній поезії збереглася певна група поетичних образів, які повторюються незмінні, як якісь формули. Всі вони великої давности, і я хочу тут спинитися над деякими характерними зразками, засвідченими матеріалом „Слова”. Бо хоч і наші, і чужинні дослідники вже не раз звертали увагу на схожість цих чи тих поетичних образів „Слова” і народної поезії, не всі вони ще розглянуті з погляду якоїсь упорядкованої системи і не одне тут можна буде ще знайти. Куди краще пошастило вивченню порівнянь усних джерел мистецької системи „Слова”, маю тут на думці такі праці, ось як студія Д. Ліхачова „Устные истоки художественной системы Слова о полку Игореве”,¹⁾ в якій він розглянув спільність різних образів-понять у „Слові” і літературі його часу, головню в літописах, і показав, що автор поеми користувався не вигаданими, а реальними висловленнями свого часу. Особливо розглянув він поняття, зв’язані із зброєю і її функціями (меч, спис, щит, стріла, стяг, сідло, коні і ін.), що однак і в поемі і в літературі її доби. Подібні паралелі в народній словесності, зокрема українській, ще не вповні виявлені, хоч принагідно на них звертали увагу різні дослідники. Я свідомий того, що, зваживши обсяг матеріялу, подані мною приклади ще досить фрагментарні і неповні, але сам розглядаю їх як початок дослідів, які ще треба продовжати.

Я б хотів звернути увагу передусім на деякі поетичні образи-формули в усній поезії, ідентичні з тими, що ними користувався автор „Слова”. Сюди належать передусім постійні епітети, однакові в поемі і народній поезії: чисте поле, широке поле, сине море (і синя мгла),

¹⁾ Слово о полку Игореве. Сборник исследований... Москва, 1950, ст. 53 і далі.

ясне сонце, світле сонце, чорна земля, зелена трава (дерево), бистра ріка, камінна гора, студена роса, чорний ворон, сірий вовк, лютий звір, сизий орел, буйний тур, готові коні, осідлані коні, острій меч (шабля), золоте сідло (стремено), тисова кровать, залізні пута, криваві рани, молодий князь, милий брат, красна дівка. Тут вичислені тільки ті епітети, що зв'язані з однаковими, що й у „Слові”, іменниками, хоч чорна туча (хмара), криваве вино (ливо) або „драгыя оксамиты” (дорогі сукна) мають епітети того самого значення.

Коли ми вже при епітетах „Слова”, то я б хотів справити деякі похибки, що їх допустився В. Перетц у своїй статті „Епитеты в Слове о полку Игореве и в устной традиции”.²⁾ Розглянувши російські, українські і білоруські народні пісні, він прийшов до висновку, що на 57 епітетів „Слова” російська усна поезія знає 40, а українська тільки 33, в тому 16, що мають постійні сполучення (постоянные сочитания) із „Словом”, тоді як в усній поезії російській тих повних збіжностей є 22. І він питає: „Чому, не зважаючи на несумнівно південно-руське (українське) походження Слова і письменною епічної традиції домонгольської доби — саме українська і білоруська усна традиція найменш зберегла епітети Слова в їх постійних збіжностях?” (ст. 203). Помилка Перетца в тому, що він базував свій український усний матеріал виключно на „Трудах” Чубинського і збірнику історичних пісень Антоновича-Драгоманова, отже, користувався тільки фрагментарним матеріалом, на основі якого недопустимо було робити узагальнення для всієї української усної поезії. Отак, Перетц не знав, що крім епітету „буйний вітер” є ще ідентичний із „Словом” „буйний тур”, далі „синя мгла”, „студена роса”, а також однозначний епітет „трудний” („барзо труденький з війни приїхав” — Етн. зб. XXXV, ч. 134), „лебединий” (є в приказах Номиса), „черлений” („черлене вино”, Шух. IV, 25), до речі, все епітети відомі поезії тільки українській.

На основі неповного матеріалу Перетц зробив ще й інші невірні висновки, наприклад, він писав, що епітет „золочений” в українській поезії трапляється тільки раз, і на-

²⁾ Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук, т. XXX, Ленинград, 1926.

вів приклад: „шляпа позолочувана” (!). Тим часом він не взяв до уваги весільних пісень, де всякими золоченими вінками і косицями — хоч гать гати!

В ділянці збіжності епітетів „Слова” з усною поезією можливі ще нові знахідки. Деяким епітетам „Слова”, ось як „темний берег” або „сребрені береги”, паралель у народній поезії ще не знайдено, хоч оба епітети часто трапляються з іншими словами („темний ліс”, „серебрені стремена” і, навіть „срібненька Катеринка” в голосінні, що заперечує погляд Перетца, мовляв, усна поезія знає епітет „срібний” тільки в матеріальному розумінні). Взагалі можна сказати, що епітети люблять переноситися на іменники близького собі значення, отак „босий вовк” у фольклорі не відмічений, але „босий собака” (боско — чорний пес з білими ногами) — добре відомий. Цікаво теж відмітити, що в українській усній поезії збереглися при епітетах деякі архаїчні види іменників, наприклад, „тисова (тисова, тесова) кровать”, епітет незнаний поезії російській, хоч сама „кровать” перейшла до рос. мови (це відмітив ще Перетц). Подібно збереглася стара форма „мгла” (синя мгла) з ідентичним, як у „Слові”, епітетом.³⁾

До поетичних формул належать тавтологічні образи вроді „мости мостити”, „думу думати”, „пісню співати”, „в труби трубити”, що їх уже ранні дослідники „Слова” єднали з українською усною поезією.

Проте я б хотів знайнятися спеціально певною групою поетичних образів, які незмінені або з невеликими змінами трапляються в „Слові” і усній поезії. Майже всі вони належали до словника давньої дружинної верстви, вони, так сказати б, військові терміни. Тож і не диво, що їхні паралелі збереглися в щедрівках і піснях характеру історичного, основою яких був також військовий побут. Отак, виправляючись у похід, давні войовники закликали з собою інших традиційною формою заклику. Зразок його маємо в тому місці „Слова”, де князь Всеволод каже Ігореві:

„Съдлай, брате, свои бръзыи комони, а мои ти готови, осъдлани у Курьска напереди...” Цей образ готових, осідланих коней зберігся у весільних піснях, куди, як відомо, перейшло чимало мотивів і форм з поезії дружинної, включно до називання молодих князем і княгинєю, а весільного почоту дружиною і боярами. Отож згаданий за-

³⁾ Ей понад Бескид, понад зелений,
Синя мгла, гей синя мгла... (Голов. III, 42, ч. 7).

клик, зафіксований у „Слові”, має свою паралелю в записаній на Переяславщині пісні:

Да за горою, за камяною
Стоять коні да готовіі,
Посідлані і поуздані, —
Тілько сісти да й поїхати...

(Чуб. III, 221, ч. 40).

Сам образ бою часто подаваний висловом „бити в полі”. Отак у „Слові” Гза каже Кончакові, що, коли вони не опутають соколяця — Ігорового сина в полоні, — красною дівцею, то „почнуть наю птици бити в полѣ Половецкомъ”. Подібний образ збережений і в піснях, наведу тільки варіант пісні „Ой на горах сніги лежать”:

Люльку курити, горілку нити,
Ще й поляків в полі бити...

(Істор. пісні, 163).

Цей образ тісно пов’язаний з дуже частим у народній поезії образом „чистого поля”, „широкого поля” в значенні відкритого простору або, як у „Слові” й історичних піснях, площини для бою, боєвища.

Деякі образи воєнних акцій звертають особливу увагу. Отак вислів „потоптати в бою” („потопташа поганья плъкы половецкыя”) відомий найстарішим типам народних пісень і переказів. Ми стрічаємо тут такі форми, як „піти потоптом” (Антонович-Драгоманов, Ист. Пѣсни, I, 50, — про Михайлика і Золоті ворота) або „витоптати кіньми” — („витоптала орда кіньми маленькії діти”), „конем потоптати” — в гуцульській щедрівці:

Сів на коника, ек вітер линув,
Бай задие вольско ев здоганяти;
Ек издогнав, конем потоптав...

(Шух., III).

Також зберігся в народній поезії вислів *скочити*, *поскочити* в бою, як вираз швидкої боєвої акції. В колядці „Погоня лицаря за ордою” лицар наказує джурі сідлати коня:

Й а впопруж сто в сім-дев’ять попруг,
П а тов десятов самов дзолотов.
Скочу, поскочу за тими турки,
Гой, я г’ здогоню, під меч положу,
Я їх цареві головку здойму...

(Кольберг, I, 101, ч. 8).

В „Слові” вислів *скочити*, *поскочити* в бою маємо не раз, особливо близький приклад з двома ідентични-

ми образами (поскочити і стинати голови) дає пасаж про кн. Всеволода: „Камо туръ поскочяше . . . , тамо лежать поганья головы половецкья”. Далі в „Слові” маємо: „Жля поскочи по Руской земли”, (Всеслав) „скочи къ граду Киеву”, „Уже бо выскочисте изъ дѣдней славы”, „скочи влькомъ до Немиги съ Дудутокъ”, (куряни) „скачють, акы сѣрыи вльци въ полѣ” і ін.

Згаданий у щойно наведеній колядці вислів „положити під меч” також належить до категорії формул. Образ голови під мечем — ознака перемоги або скорення в підданстві:

Турского царя барз познаважав,
Ой познаважав, під меч положив,
Зтяв головочку на копієчку . . .

(Гнатюк. Етн. Зб. XXXV, ч. 186. Б).

Зовсім у тому самому смислі автор „Слова” каже про те, що переможені Хини, Литва, Ятвяги, Деремела і половці „главы своя поклониша подъ тьи мечи харалужныи”, очевидно, як побиті чи полоненники.

Між поетичними образами метафоричного характеру автор Слова скористався й образом з народної поезії, де порівняно бій до стелення снопів. „На Немизѣ снопы стелють головами” мало зобразити падання воївників у бою наче зпід серпа женця. Цей образ добре збережений у численних піснях, де стинання вояків також порівняне до кладення снопів:

Ой не встиг Печай на коника спасти,
Враз ляхами, як снопами, по два ряди класти . . .

(Іст. пісні, 200).

Пішла ж козакі між ордою шатяться,
Почала орда, як снопи, валяться . . .

(там само, 271).

Проте авторові „Слова” не вистачило саме використання образу з народної поезії, він майстерно розвинув його далі рядом метонімії, додавши харалужні ціпи — мечі, які на тоці (полі бою) віють душу від тіла.

Сам бій у народній поезії часто поданий теж метонімічним образом варення чи пиття пива (вина, меду, хмелю). В пісні про Морозенка образ „пити вино” означає бій, так само Богун (Іст. пісні, 234) „наточив невірам вина”. Образ кривавого вина в „Слові”, де він зображує бій на Каялі, має свій близький відповідник у „кривавому пиві”. Отаман Сірко закликає козаків:

Гей, ви сіддайте коні вороненькі
Та й до хана поїдемо в гості...
Там наробимо ми великого дива,
Там паварим кривавого пива...

(Іст. пісні, 271).

Дуже цікавий зразок збереження поетичного образу-формули маємо у вислові „помчаша красныя дѣвки полоневецкыя”. Тут н о м ч а т и має значення захопити собі під час бою, в набігу в полон дівку, як здобич. Подібний вираз стрічаємо в пісні „Поле моє широке”:

Пішов турок (та) в побіги
Та забіг собі дівку...

(Іст. пісні, 88).

Тут у трохи зміненій словесній формі віддано докладно той сам образ пірвання дівки-полонянки у воєнному налеті, що й у „Слові”.

Проте народна поезія не тільки зміняє, але й зберігає архаїчні форми слів. Наприклад, у „Слові” кн. Святополк поніс з Каяли свого батька „между угорськими иноходьцы” до святої Софії в Києві. Архаїчні форми на „жд” збереглися тільки вииняtkово в деяких лемківських словах (дожджик), проте в думі про втечу братів з Озова знаходимо ідентичну із „Словом” форму „міждо коні”:

Тоді на його велике усердіє маю,
Усю добич скидаю,
Ного пішого міждо коні хватаю...

Коли вже мова про деякі збережені в народній поезії архаїчні лексеми, то варт згадати дієслово „отворити” у зв’язку з ворітьми. Грінченко цього слова уже навіть не нотує, як очевидний архаїзм, невживаний у живій мові. А проте ця фраза, зафіксована „Словом” („отворяеши Кіеву врата”, „оттвори врата Новуграду”), численними зразками збережена в піснях, часом навіть як рефрен, наприклад:

Утвори ж на двір нам вороточка... (4 рази)
(Шух. III, колядка 48).

Те отвирання воріт стало своєрідною формулою, що перейшла в дитячі гри і особливо великодні пісні. В одній з них співається:

Воротаре, воротаре!
Вітвори воротонька!
А хто воріт кличе?
— Князеві служеньки...

(Русалка Дністровая, 42)

Антонович-Драгоманов, розглядаючи в своїх „Історичних піснях” (I, 330) різні варіанти цієї гайвки, як теж

дошуковуючися первісного значення цієї пісні, відмітили, що ці вірші про князя, данину бджолами (або медом), мости і вартових воратарів — відбивають староукраїнський воєнно-замковий побут. Крім цього підляські варіанти цієї гаївки зберегли пам'ять про князя Романа.

Цікаво відзначити, що в текстах не-віршових такі фрази легше підпали змінам модернізації, отак у відомому переказі про Михайлика і Золоті ворота, знаходимо вже фразу „одкрив ворота” замість „отворив”, як це певно було в давніших варіантах того переказу.

Особливо майстерними поетичними образами „Слова” уважаються образи перегородження поля щитами або загородження його гострими стрілами — за землю Руську. Цей образ загороджування добре знаний народній поезії, яка зберегла безсумнівно старі поетичні вислови, хоч і намагалася пристосувати їх до свого нового оточення:

Венгерська земля преч поорана,
Преч поорана і посіяна,
Пав'яним перцем заволочена,
Ясним мечем обгороджена,
Ясними мечі від злої тучі...

(Чуб. III, 433, ч. 171).

Тут з особливою яскравістю виявлено ще не перетравлену синтезу вояцьких елементів з хліборобськими, але, власне, це посилює уяву і стає елементом високої поезії. Тут яскраво теж видно „лябораторію” усної поезії, яка намагається все узагальнити, відірвати від реального і поєднати сферу людських дій з силами природи. Нез'ясованим залишається питання: хто від кого запозичив дані поетичні образи, — автор „Слова” з поезії усної, чи усна поезія використала дані образи як відгомін поезії дружинної? Я б на це відповів, що дружинна поезія була настільки народною, що це запозичування поетичних образів і взагалі поетичних засобів відбувалося в межах одного комплексу, отже, було — так сказати б — справою функціонування внутрішніх органів поезії. Геніяльність індивідуальності автора „Слова” в тому, що він узагальненим образом типу „земля . . . обгороджена ясними мечі від злої тучі” надав заговитой національно-політичній значимості і з поезії позачасової зробив голос своєї доби.

До образів старої поетики слід зачислити „старого сокола”, як досвідченого провідника, що веде молодих. В „Слові” непрямо поданий образ старого сокола маємо в „золотому слові” кн. Святослава, де він говорить про дозрілого, випіреного сокола, якого він протиставить не-

розважним молодим князям. Таким самим провідником зображений у народній поезії отаман Сірко, що поданий раз як старий орел, то знов сокіл. Цікаво відзначити близькі із стилістично-поетичного погляду моменти:

Ой як крикне старий орел
Що під хмари в'ється... (Істор. пісні, 269).

Та що сизий орел по степу літає... (там само, 268).

Ці поетичні образи зовсім ідентичні з „шизымъ орломъ”, що літав „подъ облакы”. Цей то Сірко, „старий орел”, повчає в піснях нерозважних козаків, яким татари захопили коней, щоб вони не журились, а хапали в руки зброю і відбирали їх татарам. Тут заклик отамана Сірка нагадує теж заклик до князів стати до бою „за землю Рускую”, тобто, в народній поетичній традиції якоюсь мірою зберігся образ старого орла-сокола, як уродженого провідника, що навчає молодих.

Між іншим, кн. Святослав говорить у своєму „золотому слові” і про те, що випірений сокіл не дасть зобидити свого гнізда. Гніздо у „Слові”, як це добре вияснив М. Шарлемань, зв'язане з поняттям роду. Проте Шарлемань у своїх коментарях не опирався на прикладах народної поезії, яка неодне в даній справі виясниє і доповняє. Ідеться не тільки про саме поняття гнізда-роду, ця проблема в „Слові” поставлена куди ширше. Там заторкнена проблема сильного і слабого гнізда-роду. Хоч цього першого (сильного) прямо не названо (але є „Ольгово хороброє гнѣздо”), вислів „не худа гнѣзда шестокрылци” вказує на те, що автор мав на увазі якраз поняття сильного гнізда. Тут варт відмітити збереження образу „сильного гнізда” в обрядовій поезії;

А в тім яворі сильне гніздечко,
А в тім гніздечку сив сокіл сидить...

(Голов. IV, 39).

Чому, власне, в цій щедрівці гніздечко назване „сильним”, хоч саме гніздо подане в формі здрібнілій? Це місце показує, що в народній поезії зафіксовано поняття сильного гнізда-роду в тому самому розумінні, що й у „Слові”. Про те, що „сильне гніздо” не випадковий собі епітет, доказує ще інша щедрівка про сокола, який будує собі гніздо:

Стоїть яворец тонкий, високий —
Гей, дай Воже!
... А на вершечку сив соколенько.
Сив соколенько гнізденце си в'є.
Гнізденце си в'є, бів камінь бере,

Бів камінь бере, все на спід кладе,
В серединьку цвіт-калиньку,
Вершок виводит сріблом-золотом.

(Гнатюк, Етн. Зб. XXXVI, 24).

Тут звертає увагу те, що будова гнізда (кам'яного на дереві!) відповідає будові дому-терему. Це останнє ясно потверджене фразою „вершок виводит сріблом-золотом”, що є однозначне із золототерхим теремом. Отак у народній поезії і „Слові” маємо повністю збережені ідентичні поняття старого сокола, сильного гнізда-роду і гнізда — золототершого терему. А що золототерхий терем — осідок князя, то не диво, що й сокіл, князь між птицями, буде собі золототерхе гніздо.

До речі, вже Перетц звернув увагу, що в українській народній поезії епітету „золототерхий” немає й уважав той епітет „Слова” літературного походження. А проте вірш „вершок виводит сріблом-золотом” або:

Сів соколейко — вие гніздечко,
Сивим желізом ай закладає,
Щирим золотом ай завершує...

(Л. Сесичіцький, Бойківський говір села Бітля.
Зап. НТШ, 1913, ХХІ, ст. 135).

доказує, що такий епітет мусів існувати в своїй прикметниковій формі і в поезії усній.

Збіжність наведених поетичних формул і образів важлива не тільки з погляду на саме „Слово”, а, може ще більше, з погляду на народну поезію, приклади бо із „Слова” вповні підтверджують збереження нею елементів старої нашої поетики. А це значить, що старі зразки нашої поезії, особливо обрядової, не далеко відбігли від тих взорів, що були в часах постання „Слова”.

VI.

ПРО ОДИН ТИП ПОРІВНЯНЬ У НАРОДНІЙ ПОЕЗІЇ І „СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІ”

При розгляді спільних елементів поетики „Слова” і народної поезії особливу увагу звертає група порівнянь т. зв. негативного типу. Тут у першій частині порівняння подається якесь явище з царства природи, заперечується його, і в другій частині в паралельнім протиставленні показується подібне явище відбите в житті людини. Цей поетичний засіб дозволяє розгортати явища в посиленій драматичній дії, бо протиставлення двох різних явищ підсилює гру уяви. Цей тип порівнянь улюблений українською народною поезією, особливо думами, що їх різні дослідники не без слушності вважають продовженням давньої української епіки. Хоч паралелізм є загально поширеною формою поетичного стилю у всіх народів, проте в поезії українській виступає він з особливою обильністю, як на це звернули вже увагу Потебня і Колесса. Я хотів би тут спинитися спеціально над паралелями типу негативного, що з різних поглядів представляють особливий інтерес і здається, ще не були предметом окремого досліду, якщо не рахувати більш чи менш доривкових заміток.

Негативні паралелі (або, як їх називав Ом. Огоновський, еліптичні порівняння¹⁾) — типовий засіб саме поезії епічної, їх порівняно багато в думах та історичних піснях, що постали під впливом дум, зате вони не типові для поезії обрядової, яка оперує власними поетичними засобами характеру більш ліричного. Цього типу порівнянь немає, наприклад, у щедрівках, хоч їм також притаманний деякий історичний підклад, правда, в зіставленні з думами, уже в сфері напів міту. Власне тому, що думи — твори реалістичні, вони такими поетичними засобами, як негативні

¹⁾ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg, 1880, стр. 211.

порівняння, сягали в сферу фантазії і тим досягали піднесених постичного тону. Можна сказати, що в тих порівняннях зустрілася поезія з реалізмом, і та поезія, власне, була глибоко традиційна. Я постараюся зараз доказати це на прикладах.

Для цього треба вперед навести основний матеріал негативних паралель з дум, усі приклади за виданням „Українські народні думи” Ф. Колесси (Львів, 1920) і частинно з „Історичних пісень” (Київ, 1961).²

У святу неділеньку не сизі орли заклекотали,
Як то бідні невольники у тяжкій неволі заплакали...
(Колесса, ст. 65).

Із города із Озова
Не пили-тумани вставали:
Тікав повчок
Малий-невеличок... (66)

Не чорна хмара налітала,
Не буйні вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.
Тоді вовці-сіроманці находжали
І орли чорнокрильці налітали,
В головах сідали,
Біле тіло коло жовтої кости оббірали... (70)

І не сизі орли заклекотали,
Як їх турки-яниченьки ізза могили напали... (71)

Та ще у неділю, барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля заковала,
Як дівка-санджаківка коло пристані похожала... (83)

Ой, не єсть се мене Чорне море потопляє,
Єсть се мене отцівська-материна молитва карає... (94)

Не єсть то нас шабля турецька порубала...
А єсть то нас тай отцева молитва покарала... (99)

То не вихор по Черкені-долині гуляє,
Не сизий орел яструбів ганяє, —
Вдовиченко Коновченко на воронім коні розїзкає,
Мечем своїм, як блискавка, сяє... (105)

² Історичні пісні, за ред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. Академія наук Української РСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Київ, 1961, 1068 ст. — Це досить повний збірник, цінний передусім своїми варіантами, позбираними з малодоступних видаць (31 варіантів пісні про Морозенка, 30 про Нечая, 23 про Гондарівну). Велика частина цього видання складена з тенденційного дібраного матеріалу, проте в заслугу редакторам збірника треба покласти те, що вони в примітках акуратно позначили походження кожної пісні, так що читач не має труду відразу зорієнтуватися, де фальшивки (а є там „історичні” пісні про Хмельницького, що не мають навіть 10 років давності).

Барзо рано-пораненько
То не гласній дзвони дзвонили,
Як у першому дворі нерідний отець і мати із своїм
[сином говорили... (109)

Барзо рано-пораненько
То не сива зозуля закувала,
Не дробная птиця у бору защебетала. —
Як сестра до брата листи писала ... та його благала... (111)

То рано-пораненько
Не сива зозуля кувала,
Не дробная птиця щебетала,
А не в борі сосна шуміла, —
Як та бідна вдова
А в своєму домові гомоніла... (113)

То рано-пораненько
То не в усі дзвони дзвонять, —
А то сини свою неньку,
Удову стареньку.
А з свого подіря гонять... (114)

Ой рано-пораненько
То не сизі орли засвистали, —
Як ті бідні вдовиченки
Од сна уставали... (116)

То не верби лугові зашуміли,
Як безбожні ушкали налетіли... (119)

Як не буйнії вітри повівали,
Як турки-яничари з чистого поля в долину припали... (125)

Не вовки-сіроманці квілять-проквіляють,
Не орли чорнокрильці клекочуть і під небесами літають:
То сидить на могилі козак старесенький,
Як голубонько сивенький,
І на кобзу грає-виграє... (127)

Отсе, панове молодці, над Полонним не чорна хмара вставала:
Не одна пані-ляшка удовою зосталась... (136)

То не чорні хмари ясне сонце заступили,
Не буйнії вітри в темнім лузі бушували —
Козаки Хмельницького ховали... (147)

Ей, не есть се, братці, козак, бідний нетяга,
А есть се Фесько Ганджа Андйбер,
Гетьман запорозький!.. (151)

Я те бачу: в чистім полі не орел літає, —
То козак Голота добрим конем гуляє... (152)

3 інших джерел:

Не ясний сокіл квілять-проквіляє,
Як син до батька, до матері з тяжкої неволі
[в городи християнські поклін посадає...

(Антонович-Драгоманов, I, 95)

Не верби то шуміли й не галки закричали:
То ж козаки з ляхами варити пиво починали...
(Л. Білецький, 310).

Ой то ж не хмара, то ж орда іде...
(Істор. пісні, 78)

То не хмари з буйним вітром
З Дніпра налягають —
То Павлюк та Острияця
Ляхів обступають...
(там само, 177)

То не грім в степу гуркоче, і не хмара світ закрила,
То татар велика сила козаченьків обступила...
(там само, 249)

Гей, ми ж думали, що то сокіл летить...
Аж то батько Сірко та з військом біжить...
(там само, 249)

Я зумисне навів ці негативні порівняння з дум і деяких історичних пісень, щоб показати, які незмінні бувають образи першої частини паралель, як вони повторяються незалежно від дальшого змісту. Сизим орлом може бути і козак, і невольник, і турок-яничар, буйними вітрами можуть бути і козаки і безбожні ушкали, ті образи взагалі не прикріплені до означених осіб. Часом враження таке, що паралелю складена зовсім механічно, наприклад у с т а н и н н я бідних вдовиченків порівняне із с в и с т о м орлів. Усе це дозволяє зробити цікаві висновки. Передусім звертає увагу те, що перша частина порівняння, з якої йде проєкція на людину, оперує певними поетичними штампами і не з м і н я є т ь с я, тоді як друга частина порівняння, стає зображенням реальної і сучасної даній пісні доби. Тому козацькі думи могли згадувати козаків, невольників, татар, дівку-санджаківку, Хмельницького, словом, бути актуальними піснями своєї доби, — але, бажаючи висловитися поетично, співці дум брали свої поетичні порівняння тільки з традиційного пісенного скарбу, який у часок козаччини мав ще ті самі вироблені й усвячені поетичні поняття і засоби, що й доба „Слова”.

В наведених порівняннях легко спостерегти подібність із „Словом” деяких поетичних образів і понять: „барзе рано-пораненько” — такий самий заспів, як „давеча рано предъ зорями” (да в і — архаїзм, збережений у лемків, значить „барзе рано”); орли клекочуть — „орли клетомъ на кости звѣри зовуть”; кобзар, що на могилі грає і наче орел під небесами літає — паралельний образіві Бояна, що „растѣкашется шизымъ орломъ подъ облакы”; рано-пораненько зозуля кує — Ярославна

„зегзицею рано кычеть”; „то не чорні хмари ясне сонце заступили” — чръныя тучя... хотять приккрыти четыре солнца”; „верби зашуміли” — „вшумѣ трава”; „галки закричали” — „галици свою рѣчь говоряхуть”; там є ще спільні вітри, що віють, чисте поле, море, що потопляє, пили-тумани — такі самі як „пороси”, що поля прикривають. Коли б ми хотіли піти ще далі, то можна знайти ідентичні образи між „душею козацькою-молодецькою, що з тілом розлучалась” і кн. Із’яславом, що „зронив жемчужну душу з хороброго тіла” в асисті таких самих птиць і звірів; можна згадати бій козаків з ляхами, порівняний до варення пива, з кривавим вином у „Слові”.

Наведені приклади добре показують процес поставання народних пісень — вони виходять від давніших прийнятих, вироблених і усвячених поетичних понять до реальних образів своєї доби. Механіка цього процесу стає перед нами ясніша саме завдяки збереженню елементів народної поетики в „Слові”, автор якого оперував ідентичною методою: давав проєкцію з традиційних поетичних образів на свою сучасність. Різниця тільки та, що він мав до диспозиції ще давніші і первісніші типи поетичних образів і понять ніж ті, що ми їх знаємо в думках та історичних піснях.³⁾

Зразки негативних порівнянь, що їх маємо у „Слові”, віддавна були розглядані різними дослідниками „Слова” як елементи української народної поетики і з нею порівнювані. Ті паралелі в поемі вимагають окремого розгляду і для цього слід подати їх тексти:

³⁾ Старовинність матеріалу негативних паралелів може бути підтверджена і білинами, де спорадично стрічаємо цей поетичний засіб. Характерно відзначити, що, тематично культивуючи історичні традиції Києва й Галича, в поетиці білини витворили свій власний тип негативної паралелі, часто казково-екзотичний, напр.:

Не два слона в чистым поле слоняты,
Не два дуба шатаются,
Слоняты, шатаются два богатыря...

(Данило Ловчанин).

Не буйные там ветры сподимались,
Не синя моря сколыхалася,
Там летит-то собака по-над небезью...

(Алеша і Змей-Горыныч).

Див. Былины. Советский писатель, Ленинград, 1957.

В наведених фрагментах стрічаємо типові для „Слова” епітети (чисте поле, буйні вітри, синє море), але сама поезія перенесена вже у відмінну від „Слова” поетичну площину.

1. Зараз спочатку поеми її автор, описуючи спосіб спі-
ву Бояна, каже, що він „хотяше пѣснь творити”, пускає 10
соколів на стадо лебідок і ті співають пісню. Описавши до-
сить широко цю поетичну методу Бояна, поет зараз таки
її заперечує: „Боянь же, братіє, не 10 соколовъ на стадо
лебедѣй пушаше, нъ своя вѣщія прѣсты на живая стру-
ны вѣскладаше; они же сами княземъ славу рокотаху”.

Монументальна майстерність цього порівняння незви-
чайна. Ми виразно відчуваємо схожість обох явищ, з тва-
ринного і поетично-духового світу; вони не тільки подіб-
ні, але одне явище можна прийняти за друге, в них одна
ідентичність, тобто, соколи є пальцями, а лебідки стру-
нами. Пальцям вирости крила, а струни перевертілися в са-
му пісню. Подібні паралелі в усній поезії не збережені, а
втім, поданий зразок такий складний і багатоповерховий
своїми поетичними образами, що краще уважати його тво-
ром самого поета. А все ж він мав якісь правзори про по-
гоню орла чи сокола за лебідками, які, здігнані, почина-
ють говорити чи співати. Безперечно, багато в тому обра-
зовому матеріалі підпало змінам, але щось, що дає змогу
певної ідентифікації, таки залишилося. Наведу один зра-
зок.

Ой на морі, на морі сишенькім,
Там плавала біла лебедонька
Із маленькими лебедятами.
Де ся взяв сизопірій орел,
Став лебедку бити й забивати,
Стала лебедка до його промовляти:
„Ой не бий мене, сизопірій ордоньку,
Скажу я тобі всю щирую правдоньку” ...
(Максимович, *Укр. нар. пѣсни, Москва, 1834, ст. 116*).

Існує кілька варіантів цієї пісні, де лебідка розповідає
про різні нові події — боротьбу козаків з турками або на-
віть про облогу пруського міста Кюстрина московським
військом у семилітній війні. Очевидно, заспів про погоню
орла за лебідкою був дуже старою, традиційною формою
початку пісні, і його причіплювано до будь-яких актуальних
подій. Не можна не відмітити цілковитої подібності обра-
зу погоні орла за лебідками (саме за лебідками, а не лебе-
дями взагалі), які, зловлені, починають говорити „всю
щирю правду”. Отак маємо повне право сказати, що в на-
веденій пісні якоюсь мірою збереглася традиція поезики
мітичного Бояна.

2. В своєму зверненні до Бояна, „соловія старого ча-
су”, поет питає його: „Пѣти было пѣс(н)ь Игореви того

(Олга) внуку: „Не буря соколы занесе чрезъ поля широка; галици стады бѣжать къ Дону великому”.

Це негативне порівняння, яке часто зіставляють з подібним образом орлів у думках, поданих також у негативному пляні, на перший погляд ясне, а в дійсності воно одна з ломиголовок „Слова”. Передусім, у народній поезії і самому „Слові” проекція з першої частини паралелі, узята із світу природи, в частині другій падає завжди на людину, її діяння і почування. В усній поезії мені невідомі ніякі вийнятки з цього правила.⁴⁾ Тимчасом у даному пасажі „Слова” проекція з пишних соколів іде на галок і поетичний образ виходить не побільшений, а поменшений. Крім цього попередній текст ясно розповідає про те, що князь Ігор „навів свої хоробрі полки на землю Половецьку” і що він хотів „напитись шоломом Дону”, то ж читач інстинктивно і логічно під „галици стады” хоче розуміти Ігореві полки. Коли ж розуміти їх як половців, що тікають до Дону, то порівняння тратить свій глузд, бо соколи не могли бути одночасно галками, чи русичі — половцями.

Ця неконсеквентність дала привід до різних догадок і спекуляцій. Отак С. Шелухин,⁵⁾ прихильник теорії галльського (кельтського) походження Русі, під „галици стады” хотів бачити руські полки. Він покликувався на лист папи Івана ХХІІ до Києва з 1370 р., з поясненням, що Київська Русь раніш називалася „галатами” (Galathe). І він толкує дане місце: „галли стадами біжать”. Не заперечуючи можливих кельтських впливів (бо кельти-бастарни залишили досить численні археологічні, як теж назовницькі сліди в Галичині і на Волині), поодинокий приклад з латинського документу ще замало переконливий, до того ж він заперечений самим текстом „Слова”, де ще двічі згадуються „галици”, завжди недвозначно як птиці.

В час, коли перекладач силою фактів мусить триматися тексту такого, як він є (хоч були спроби змінити „галици”

⁴⁾ В „Істор. піснях”, ст. 102, маємо проєкцію одного явища природи на друге:

То не чорная хмара наступас,
То синее море да ой розігралось...

Дата цієї пісні — 1927 р., і це поясняє, чому поетична традиція негативної паралелі вже загублена.

⁵⁾ С. Шелухин: Що таке „галици” в Слові о полку Ігоревім? *Дзвони*, Л. 11, 1935. Лист, на який покликується Шелухин, поданий у статті К. Подільського: Новий документ до історії України. *Дзвони*, 10, 1935.

на „не галици”, що в результаті дає тільки першу частину паралелі з двома запереченнями), від дослідників-науковців можна було чекати більшої послідовності. Тим часом Потебня, всупереч усій традиції усної поезії, пробував таки вияснити галок як половців. Подібну помилку зробив і М. Возняк, який визначав український паралелізм як „поставлення побіч себе явищ душевного світу (людського, людини) з явищами зовнішньої природи”, і, як приклад, подавав повищий пасаж „Слова” про соколів і галок.⁶⁾ Так само Р. Якобсон твердить, що „галици” це половці, які тікають до Дону під натиском соколів.⁷⁾ Тим часом ніколи і ніде при заперечних паралелях явище, показане в першій частині порівняння, не губить своєї особовости (*identité*), передавши її іншому явищу. Як згадано, соколи є водночас пальцями Бояна, а лебідки струнами, тобто, одна *identité* має два обличчя, поетичне і реальне. Те саме можна сказати в порівнянні різтрісканих сорок і розмови Гзи з Кончаком. Якщо прийняти згадані толкування, тоді соколи і галки мають дві *identité*, а це робить даний паралелізм самозаперечним і непотрібним. Отже, треба прийняти, що в доступному нам тексті поеми є якась загадка, яку відгадати ми неспроможні, і визнання цього буде мабуть кращим від здогадок, які заперечують основні поетичні закони і „Слова” і народної поезії.

Мимоходом, я б хотів відмітити факт, що галки в народній поезії не завжди персоніфікують ворожі, негативні сили. Образ галок, що летять на Дін, досить часто трапляється в пісенному матеріялі, наведу тільки один зразок:

Ой уже ж галці, ой уже ж чорній та на Дону не бувати, —
Ой уже ж Швачці та од кошового та листів не читати...

(Драгоманов, 1883).

Існують теж досить численні варіанти пісень про галку, яка летить на Дін рибу їсти. Все це показує, що лет галок на Дін був якоюсь пісенною традицією, і що в цьому пляні подав свій образ галок також і автор „Слова”.

3. „Немизѣ кровави брезѣ не бологомъ бяхуть посѣяни, посѣяни костьми рускихъ сыновъ”.

Клясичний своєю ясністю зразок негативної паралелі, так само читкий, як будьяке порівняння позитивне, напри-

⁶⁾ М. Возняк: Історія української літератури. Львів, 1920, т. I, 241.

⁷⁾ *La Geste du prince Igor*. Texte établi, traduit et commenté sous la direction d'Henri Grégoire, de Roman Jakobson et de Marc Szeftel... New York, 1948. Ст. 282.

клад, „Солнце свѣтитя на небесѣ, Игор князь въ Руской земли”. Залишаю цю паралелю без коментарів.

4. „А не сороки втроскоташа, на слѣду Игоревѣ ѣздить Гзакъ съ Кончакомъ”.

Вже П. Вяземському це місце здавалося незрозумілим і він у своєму виданні „Слова” переніс фразу про сорок на інше місце, — після слів „Соловіи веселыми пѣсьми свѣтъ повѣдають”.⁸⁾ Але навіть для сучасних дослідників тут не все ще ясно. Так, наприклад, В. Данілов⁹⁾ думає, що „смысл этого отрицательного сравнения недостаточно ясен, потому что нельзя определенно сказать, с какой стороны устанавливается сходство между сороками и половецкими ханами, т. е. указать третий член сравнения”. І він пробує на основі творів В. Короленка і Б. Полевого роз’яснити дане місце „Слова” в тому сенсі, що крикливі сороки літають над людиною, яка ховаючись іде кущами.

Отже, Данілов хотів роз’яснити дане місце „Слова” в „реальному пляні”. Тієї самої реальної основи шукає М. Шарлемань, для якого трискотання сорок просто передавало швидку розмову Гзи з Кончаком.¹⁰⁾ В іншому місці він пише, що автор „Слова” передав ту розмову „в зооморфологічних образах”.¹¹⁾ Шарлемань дійшов трохи ближче до правди, проте оба дослідники забули, що автор поеми був не тільки спостережником природи, а передусім — поетом, зв’язаним із своєю поетичною традицією. Тільки в пляні української поетичної традиції може бути вповні роз’яснена загадковість тієї негативної паралелі. Справа в тому, що половецькі хани не тільки порівняні до сорок, але і в тому, що вони ведуть свою розмову про Ігоря і його сина метоніміями, ні разу не згадуючи їх прямо. Чому?

В народній поезії в жартівливій думі про „Козацьке життя” (Ф. Колесса, 155) сороками названі балакливі жінки, які обмовляють іншу:

А сказано — жінки, як сороки:
Одна на одну зглядали
Та й козачку осуждали,
Та й козачці не казали...

⁸⁾ Слово о полку Игореве. Исследование в вариантахъ кн. П. П. Вяземского. СПб., 1877, ст. 260.

⁹⁾ Заметки к тексту „Слова о полку Игореве”. Сборник исследований. М., 1950, ст. 207.

¹⁰⁾ Из реального комментария к „Слову о полку Игореве”. Труды Отд. др.-русск. лит. VI, 1948, ст. 114.

¹¹⁾ Природа в „Слове о полку Игореве”. Сборник исследований... М., 1950, ст. 217.

Після цього одна старушка починає з козачкою розмову — і та розмова, так як і в „Слові”, ведеться весь час метоніміями. Замість сказати козачці прямо, що чоловік її побив, вона говорить про „добрі гостинці під очима”, на що козачка відповідає також загадково про „ремество-синило”. І в „Слові”, і в думі слухач має сам додуматися справжнього сенсу говореного. Проте деколи та розмова сорок стає зумисне зовсім незрозуміла, позбавлена будь-якого глузду, наприклад:

Ой у лісі на ворісі сорока скрекоче:
(...) З того хлота нич не буде,
Серебери трое буде,
Буде лижка і колиска
І метельтя до боїска...

(Голов., II, 149, ч. 8).

Все це вказує на якийсь, нині нам невідомий, елемент вірувань чи ворожінь, зв'язаний з троскотанням сорок, а відомо, яку роль грали пtiці у віруваннях первісних народів. Автор „Слова”, який стояв ближче до того первісного світу, подав своє порівняння половецьких ханів з сороками свідомо, використовуючи його як поетичний засіб; в думі і пісні — це вже механічний засіб майже забутої традиції. І годі не відмітити, яке автор „Слова” мав прекрасне розуміння того, що є проза, а що поезія. В літописі розмова половецьких ханів подана в пляні реальному, зате в „Слові” вона опоетичнена, і для цього автор поеми свідомо покористувався символічно-загадковими засобами, які були в народній традиції у зв'язку з троскотанням сорок. Можна сказати тільки: *ecce poeta!*

Коли ми при сороках, то я хотів би ще згадати народну приповідку „розжились, як сорока на лозі”. В тім самім пасажі „Слова” згадуються сороки, які не троскотали, „полозію ползоша только”. Хоч сороки взагалі не повзуть і я волів би бачити тут образ „полози повзли тільки”, проте вважаю цю приповідку вартою занотування.

Межа між позитивною і негативною паралелею дуже вузька, поет з однаковою силою може висловити той сам зміст і одною і другою формою. В історичній пісні про Коваленка, що має численні варіанти, читаємо, наприклад:

Ой, то ж не хмара, то орда іде,
А Коваленко на передок веде...

(Іст. пісні, 78)

а в іншому варіанті той сам образ поданий паралелею позитивною:

Ой зза гори чорна хмара йде,
А зза другої Коваленко йде,
За собою орду веде... (79)

Зміст обох порівнянь однаковий: чорна хмара-орда, напереді якої йде Коваленко, і оба образи подані пластично.

Подібне явище ми могли б спостерегти в „Плачі Ярославни”, зіставивши його з відповідними народними піснями. В заспівах дум образ зозулі, що персоніфікує розжалену жінку (вдову, сестру, дівчину) показаний звичайно у негативному порівнянні. Той сам образ у піснях характеру ліричного буває подаваний порівняннями типу позитивного. Автор „Слова” не мав ніяких труднощів подати свій образ Ярославни-зозулі також порівнянням типу негативного, йому вистачало тільки переставити речення. Але він, ідучи за поетичною інтуїцією, вибрав тут порівняння типу позитивного, щоб витягти постать Ярославни на перший план, словом, він покористувався тут широким діапазоном поетикальних і стилістичних засобів, притаманних старій українській поезії, відповідно до свого поетичного задуму.

Отак, не зважаючи на всю обережність наукових дослідників, які кажуть, що не можна порівнювати образів „Слова” з народною поезією, яку знаємо тільки з недавнього часу, ми бачимо, що такі порівняння все таки робити можна і треба. Вони дають змогу ідентифікувати єдність різних мовних, стилістичних і поетичних засобів народної поезії і „Слова”, так що, не зважаючи на часове віддалення і зміни, ми все таки можемо доходити до коріння української народної поезії, найстаріші елементи якої так промовисто зафіксовані геніяльною поемою.

VII.

ПРО „РУСИЧІВ” І „РУСОВИЧІВ”

Назва „русичі” в „Слові о полку Ігореві” викликала досі чимало коментарів, і підважити її автентичність пробували дослідники не тільки чужинні, а й дехто з українських. До недовір'я до автентичности цієї назви спричинився найбільше той факт, що вона трапляється виключно в „Слові” і ніяким іншим документом ні йому сучасної, ні пізнішої доби не підтверджена. Для І. Борщака ця назва була одним із доказів неавтентичности „Слова”, яке він відносив до пізнішої доби. У видаваному ним у Парижі журналі „Україна” (4, 1950) він писав:

„Чудернацька назва „Русичі” в Слові о полку Ігореві, на нашу думку, походить не від Русі, а від легендарного князя Руса, що його вигадали польські літописці (див. стаття І. Борщака „Русь, Мала Росія, Україна” в *Revue des Etudes Slaves*, 1948, 171-76). Якраз ці „Русичі” є одним з доказів неавтентичности „Слова”, бо легенда про князя Руса з'явилася лише в XV—XVI вв.”

З цим поглядом Борщака годі дискутувати, бо він нічим, крім припущення, не підтриманий, а й „князь Рус”, як каже сам Борщак, вигадка. Борщак належав до тих нечисленних українських дослідників, які не вірили, що „Слово” — твір 12 сторіччя. Другим подібним недовірком, про якого слід згадати, був Іл. Свенціцький, який приготував навіть окрему працю про те, що „Слово” постало в 15—16 ст.; вона опублікована не була, але короткий її зміст був поміщений у програмі славистичного з'їзду, що мав відбутися в 1939 р. в Београді. Не знаючи цієї праці, не можу сказати, наскільки вона зв'язана з іншою студією Свенціцького: „Русь і половці в староукраїнському письменстві”, брошури, що появилася у Львові того самого року.

В цій брошурі автор не говорить про сфальшування тексту „Слова” прямо, тільки про перерібку пізнішого тексту поеми у 18 ст. Проте постання самого оригіналу відносить він до кінця 15 ст..

Ще раніше за Борщака окрему замітку п. н. *Les Rusiči/Rusici du Slovo d'Igor* помістив був у *Revue des Études Slaves*, 1938, 79-80, Борис Унбегаєв. Він дивується, як могла постати множинна форма із закінченням на -и чи, тоді як формою однинною є „Русинь”, а всі подібні назви народів і племен у руській (у нього скрізь *russe*) мові сходять до однинних форм на -и тинь. І він питає: „який глудз і яка потреба була заступати колективну назву („Русь”) іншою колективною („русичи”)?.. Така заміна була б зрозуміла тільки від 17 ст., але в 12 ст. створення форми „русичи” було неологізмом непотрібним і фантастичним”. На це Якобсон¹⁾ слушно завважив, що однинна назва „Русь” не така гнучка, щоб висловити поняття множества, до того ж вираз „русичи” не є синонімом терміну „Русь”, а асоціюється він з численними патронімічними іменами на -и чи і в результаті дає точний відповідник вислову „русьстии сынове” — „сини Русі”. І він наводить приклади: „сию (Ольгу) бо хвалять русьстии сынове” (Повість, 6477), і „вся дружина моя русьстии сынове” (Данило Пал., XII ст.). Він вказує на те, що назва „русичи” модельована на по-батьківських іменах і не має зв'язку з правилом -и тинь і -и чи: поруч форми однинні — княжичь, отчичь, дѣдичь, бабичь і т. д. Якобсон також обороняє перед Мазоном форму „Словутичу”, яка, на думку Мазона, повинна бути „Словутинь”. Тим часом єдиною можливою патронімічною формою є саме „Словутичь”, так як Вишатиць, Смолятиць і ін., тоді як форма „Словутинь” була б не патронімічною, а присвійним прикметником.

Якобсон згадує також, що в одній обрядовій українській народній пісні згадуються „Русовичі”, і він, за Потєбнею, цитує два рядки колядки.

Інший опонент Унбегаєва, А. Соловійов, звернув увагу на те, що він базує свої погляди не на староруській мові, а на російській („великоруській”) 16 ст., для якої форми закінчень на -итинь якраз притаманні. Але це правило годі примінити, пише Соловійов, до „южно-древнерусского”

¹⁾ *La Geste du prince Igor*, sous la direction d'Henri Grégoire, de Roman Jakobson et de Marc Szeftel. New York, 1948, ст. 263-4.

наріччя автора „Слова”, що було ближче до мови української.²⁾

Унбегавна підтримав був у своїй неfortunній спробі підважити автентичність „Слова” проф. А. Мазон. Проте враження таке, що оба вони мислили категоріями виключно російської мови, яка не знає іменникової форми для окреслення приналежності індивідуума до російського народу. Порівняно молодий, посталий у 17-18 ст. під українським впливом новотвір „россіянин” означав радше приналежність до держави-імперії, як до народу. Термін „русичи” в „Слові”, перекладений редакторами першого видання поеми як „Россіяне”: „Русь”, назви мало переконливі навіть для прихильників погляду, що „Слово” — твір передусім літератури російської. Уже Жуковський, перекладаючи в 1819 р. „Слово”, вжив назви „люди русские” або просто „русские”. Інші рос. перекладачі залишали назву „русичи” здебільшого незміненою, між ними Майков, Новіков, Стеллецький, Тимофеев і Шторм. Проте Шамбінаго і Ржига у своєму найновішому перекладі (Москва, 1961) дали скрізь термін „русские”, його тримається і Якобсон.

Назва „русичі” не вкладається в норми російської мови, і звідси така плутанина в перекладах. Це саме стосується і назви „русин”, яку перекладають притаманною російській мові прикметниковою формою „русский”. Це не раз доводить до перекручення текстів, часто просто вимушено самою структурою російської мови, якій бракує відповідників для передачі даних українських назв.³⁾ Думаю, що правильно буде, коли наша критика завжди звертатиме увагу на те, що в перекладах назви „русич” і „русин” слід залишати незміненими.

Сама назва „русичи” (і „русичи”, що цитуються двічі на всі чотири згадки цієї назви в поемі), хоч відома ви-

²⁾ А. В. Соловьев: Русичи и Русовичи. Слово о Полюк Игореве. Академия Наук СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом). Москва, 1962, ст. 277. Ця стаття є доповненням і переріркою іншої праці цього автора — відповіді Унбегавнові п. н. Rusiči et Rus, — що появилася в Београді в 1941 р. і погоріла цілим накладом під час війни.

³⁾ Зразком може служити переклад „Ларионъ русинъ” з літопису 1051 р. як „Иларион... русский родом” („Повесть временних лет”, под ред. В. П. Адриановой-Перетц, М. - Л., 1950). Тут поняття гранично точно замінене половинчастим, бо „русинъ” — визначає члена комплексу, що обіймає рід плюс територію плюс свідомість зв'язку з ними. Тим часом „русского роду” можна бути народившись і в Китаї. — Галичани і закарпатці, які донесли назву „русин” до порога нашого століття, слушно вразливі на подібні маніпуляції з тією назвою.

ключно із „Слова”⁴⁾), не така то вже в нашій літературі самотня. Вона знаходить своє підтвердження в народній словесності, де згадується дуже подібна назва — „Русовичі”.

Якщо не помиляюся, спорідненість цих двох назв, русичів і Русовичів, не була ще предметом окремого дослідю, хоч принагідно на цю проблему звертали увагу різні дослідники, ось як Потебня, Перетц, Якобсон, Булаховський і ін. Мабуть першою спробою поставити цю справу ширше була тільки моя невелика стаття, в якій намічено головні проблеми цієї теми.⁵⁾ Там, м. і., я звернув увагу на факт, що навіть українські дослідники, які мають під руками весь потрібний матеріал, необізнані як слід з цією назвою в українській народній поезії. Отак акад. Л. Булаховський у своїй статті „Слово о полку Игореве как памятник древне-русского языка” писав: „Ведь и образование Русовичі, напоминающее русичи „Слова”, ми встречаем едва ли не в одной только западноукраинской песне из собрания П. Г. Чубинского”: „Ой приходить до ній сімсот молодців, Сімсот молодців — сімсот вибранців, Самих вибранців — ой Русовичів” (вариант — „Сімсот молодців да все Запорожці”).⁶⁾ — Ми тут бачимо клясичний приклад наукової однобічності: акад. Булаховський — спеціаліст-мовознавець великого маштабу, особливо в ділянці старо-слов'янської мови, навіть не знав з певністю, що назва „Русовичі” в старих наших піснях znana куди більш, як раз. А й Якобсонові ця назва відома мабуть тільки через цитату з Потебні. Тим часом це проблема, над якою варт спинитися основніше.

Основні матеріяли колядок, або краще сказати — щедрівок, які нас цікавлять, були зібрані польським дослідником Оскаром Кольбергом в селі Іспас на Покутті.⁷⁾ Різні варіанти тих щедрівок були відомі і збірникам Чубинського і Головацького. Як знаємо, найстарші типи колядок-щедрівок збереглися саме в Галичині, де їх не виперли хронологічно новіші історичні пісні з доби козаччини, так

⁴⁾ Форму „Русиц” стрічаємо виїнятково в одній щедрівці: „Іхав молодець з Угор до Русиц” (*Голов., II, 69, ч. 24*), але годі додуматися, що вона означає. Треба прийняти, що ця назва щось посереднє між назвами „Русь” і „русич”. З другого боку Соловйов у цитованій статті згадує сербські назви „Русиничь” (1182) і „Русичь” (1364).

⁵⁾ „Русовичі” з колядок і „русичі” із Слова о полку Игореві. „Свобода”, нед. видання, 3, 1953 (Джерзі Ситі). Стаття Соловйова появилася друком у 1962 р.

⁶⁾ Слово о полку Игореве. Сборник исследований и статей. Изд. АН. наук СССР. М. - Л., 1950. Ст. 144.

⁷⁾ Oskar Kolberg: *Pokucie, I—IV*. Kraków, 1882-8.

як це було на Україні східній. Проте щедрівки — явище не виключно західно-українське, вони тільки краще і численніше в гористих околицях Галичини збереглися, перенісши до наших часів елементи історії, побуту і поезики княжих часів, уже значно перетворені і асимільовані з побутом хліборобським. Пасажі, в яких згадано Русовичів, такі:

1. Щедрівка „Погоня лицаря за ордою”.⁸⁾ Пан Василь (в цьому імені можна дошукуватися відгомону Василя — хресного імени Вел. кн. Володимира) вибирається на війну і каже джурі сідлати коня, щоб він „скочив і положив під меч турського царя”. За те добуде він „три даруночки — три городочки” — славний Білгород, другий — славніший Ильвів і третій — славніший Київ. В Києві —

Панну сватають й аж до Галича,
Й аж до Галича, за Русовича,
За Русовича, гречного пана,
Гречного пана, пана Василя...

(Кольберг, I, 101, ч. 8.)

2. Щедрівка „Дівчина-перевізничка”. На Дністрі —

Гей, приходе 'д ні сімсот молодців,
Сімсот молодців, самих вібранців,
Самих вібранців, й а Русовичів...

Вони дають дівчині за перевіз різні дарунки і щедрівка кінчається бажанням-щедруванням:

Вінчуємо ті щістім-здоров'ім,
Щістім-здоров'ім, тай ним Рождеством,
Тай цим Рождеством, цим Новим Роком,
Цим Новим Роком, вінцем-дзеленцем,
Вінцем-дзеленцем, кращим молодцем,
Кращим молодцем, тай Русовичем...

(Кольберг, I, 102, ч. 9.)

3. Щедрівка „Дівчина стереже винограду, зганяє райські пташки”, розповідає про те, як зродило зелене вино і його стереже „панна Анна”. Вона заснула і прилетіли райські пташки та стали випивати винце. Дзвоном своїх крил вони збудили Анну і вона прохає їх не випивати вина, бо воно їй потрібне:

Маю братчика на оженічку,
Маю сестричку на віданечку...

а сама:

Вжем заручена аж до Галича,
Аж до Галича, за Русовича...

(Кольберг, I, 105, ч. 11)

⁸⁾ Назви дані пізніше Ф. Колесою в його „Укр. усній словесності”, Л., 1938.

У старовинність назви „Русовичі” годі сумніватися. Найкращим цьому доказом є факт, що, коли з бігом часу традиції княжої Русі почали виживатися, її, ту назву, почали замінити іншими більш актуальними. Отак постала ціла низка варіантів: „Сімсот молодців да все Запорожці”, „Сімсот молодців Білоцерківців” (Чубин. III, 316), „Аж до Галича за повича”, „Аж до Галича все за панича” (Шухевич III, 123). Цитуючи за Потєбнею фрагмент щедрівки із гадкою про Русовичів, Соловійов відносить її постання до 17 ст., що є датуванням зовсім неприйнятним; зате з того часу певно походила перерібка старого взору, в якому змінено „Русовичів” на „Запорожців”. Усі того типу колядки і щедрівки походять зовсім явно з княжої доби, в добу козаччини ледве чи хто міг бути зацікавлений творити пісні з мотивами зперед кількох сторіч, згадувати свого царя чи короля, яких ми тоді вже не мали, згадувати в добу самопалів і шабель луки і мечі, князя, бояр, дружину. Такі згадки, як захоплення в полі полону, теж годі віднести до козацької доби, яка працею полонених-рабів не користувалася.

До того ж деякі щедрівки мають риси дохристиянських часів, ось як рефрен „Ой (гей, гой) дай Боже!”, що надто нагадує „Ой Дажбоже!”, або згадки про походи воївників найматися на службу в Царгороді — подія, що, історично, сягає антських часів (напр., щедрівка „Дружина збирається в заморський похід”, Антонович-Драгоманов, Ист. пьсни I, 1). Ці мотиви, як теж ритмічний характер тих щедрівок (вони неримовані) і деякі збережені в них архаїзми⁹⁾ доказують, що доба „Слова” мала дуже подібну, якщо не ідентичну, поезію.

Але повертаймо до проблеми Русовичів. Що ж каже ця назва?

Передусім, скількість їх, — 700 — мітична, як і 7-ий вік кн. Всеслава. Враження таке, що ця назва радше поетична, що вона — ідеалізоване окреслення певного лицарського ідеалу. На постання цієї назви мусів мати вплив дружинний устрій княжого війська, можна б сказати, що княжа дружина була своєюрідною військовою елітою. Це видно з вирізнення Русовичів, як „кращих молодців”, „самих вибранців”. Тому між „русичами” і „Русовичами”,

⁹⁾ Ой верг він оком на зелен лявр,
Тай заздрів він сива сокола.
Взяв добувати срібні стрілоньки,
Взяв наміряти з туга лученька...

(Гнатюк, Етн. зб. XXXVI, 24, ч. 175 Г. Запис у Наушевца І. Франка).

при всій їхній тотожності, існують певні нюанси відмінності. „Русичі” — назва більш реальна, конкретна, вона стосувалася всієї княжої дружини, вояки якої були синами Русі. Русовичі ж у щедрівках — постаті вже більш ідеалізовані, характеру більш легендарного, щось вроді тих князів у казках, що про них мріють дівчата. Казковість і легендарність тих „кращих молодців”, „вибранців”, зовсім вичутна, це й природне для того типу поезії, що сама в сфері напівмітичній.

Коли вже мова про русичів і Русовичів, варт скласти коротку класифікацію джерел, де згадуються наша стара національна назва „Русь” і похідні від неї. Це зведення виглядає так:

1. **Русь**: назва згадується в літописах і, порівняно рідко, в народній поезії.¹⁰⁾ У „Слові” немає.

2. **Руська земля**: в літописах, „Слові” (20 разів) і в народній поезії.¹¹⁾

3. **Русин**: в літописах (у договорі Олега з греками 911 р. „русинъ” згаданий 7 разів, у договорі Ігоря 944 р. — 6 разів). Народна поезія знає цю назву в творах радше літературного походження. В „Слові” немає.

4. **Русичі**: тільки в „Слові”, завжди в множинній формі. „Русиц”, з неясним значенням, згадується в одній щедрівці, крім цього Русичь, як прізвище, — в сербів.

5. **Русовичі**: тільки в обрядовій поезії, в обох, одниній і множинній формах.

Зіставивши три назви — русин, русич і русович — бачимо, що вони наче три галузі одного дерева. Назва „русичі” старіша за „Русовичів” (Соловійов у своїй статті дав добре вияснення виникнення форми новішої із старішої, базуючись на паралелях із сербо-хорватської мови, ст. 287 і далі). Всі три назви тісно зв'язані з територією і всім комплексом Київської і Галицької Русі. Те, що тут дивує, це багатство старої української („русин-ської”) мови, яка від найдавніших часів витворювала собі форми такі, які їй у дану хвилину були потрібні для вислову певних понять з усіма їх тонкими значеневими нюансами.

¹⁰⁾ „Ой ци є в тебе на Руси матінка?”

„В мене матінка — ясне сонінко”...

(Гнатюк, *Етн. зб.* XXXVI, 16, ч. 170 А.)

¹¹⁾ Ой поведу я тя в Руску землю,

А в Руской землі короля нема... (Голов. III, 40)

Цю пісню можна б датувати першою пол. 14 ст., коли вимер рід галицько-волинських Юрієвичів, останніх українських королів.

VIII.

ПРО „ЗЕЛЕНУ ПАПОЛОМУ”

Серед тих місць „Слова о полку Ігореві”, що викликають різнотолкування, є таке:

„Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе, и на Канину зелену паполому постла, за обиду Олгову, храбра и млада князя”.

Частина редакторів і перекладачів цього місця додачує тут похибку або переписувача, або видавців першого тексту поеми, які незрозумілі їм слова ладні були толкувати як назви. Тому виникли спроби замінити „на Канину” якимсь іншим словом: „на конину” (Н. Грамматін), „на тканину” (Д. Дубенський), „на Каялину” (Я. Малашов), „на нь ину зелену паполому” (О. Потебня), „и на казнь ину” (А. Лонгінов), „наказа: ниву зелену — паполому постла” (С. Шамбінаго), „на кавылу” (О. Огоновський, Вс. Міллер і ін.). З тих усіх домислів деяку підставу могли мати ті, що базувалися на т. зв. записках Малиновського, одного з редакторів першого видання „Слова” 1800 р. В нього зазначено „на казанину”, із, можливо, виносним „з”, і це єднало дане місце із старими лексемами „казнь” і „наказати”, в значенні суду-смерти.

Останніми часами значна скількість текстів „Слова” має коректуру „на кавылу”. Отак Р. Якобсон уважає, що „зелена паполома” надто незвичний поетичний образ і що граматично епітет „зелену” тяжить до „на кавылу”.¹⁾ Свою коректуру мотивує він, як і попередні прихильники цієї коректури, подібним місцем „Задонщини”, де згадується „на зеленѣ ковылѣ травѣ”. Цю коректуру прийняли і редактори найновішого московського видання „Слова”, Шамбінаго і Ржига.²⁾ Що ж до видань українських, то тут погляди поділені. Л. Махновець у своєму прозовому пере-

¹⁾ La Geste... ст. 29 і прим. ст. 322-3.

²⁾ „Слово...”, Москва, 1961, ст. 320.

кладі пише „зелений покров Канини”, а М. Рильський у тому самому виданні „хвальба . . . на тирсі зеленій погребний покров слала”.³⁾ Проте мені здається, що образ „зеленої паполоми” з погляду поетичного такий блискучий, що варт спробувати його оборонити.

Передусім, чи будьякі коректури тут справді потрібні? Вони могли б бути оправдані, коли б ми справді не мали ніяких автентичних даних щодо назви „Канинъ”. Тим часом уже в 1839 р. І. Снегірьов звернув увагу на те, що та назва цитується під р. 1152 у Лавр. літописі в описі походу кн. Юрія Довгорукого на Чернігів, який „сташа у Гуричева, близь города, перешедше Канинъ”. Щодо того, що „Канинъ” — топографічна назва, погодився й М. Максимович. Зваживши, що бій на Нежатиній ниві, де загинув кн. Борис, також відбувся біля Чернігова, розбіжності щодо місця тут бути не повинно. Проте, коли прийняти Канин як назву, вирінає інша проблема: якого вона — жіночого чи чоловічого роду? Акад. Л. Булаховський бачив тут жіночу форму і толкував її як похибку переписувача під впливом недалекого епітета „на зелену”, бо в Лавр. літописі та назва роду чоловічого.⁴⁾

Переконливі дані щодо тієї назви, як географічного поняття, подав проф. Н. Дилевський.⁵⁾ Він звернув увагу на те, що в Болгарії є ріка Канина, і це потверджує можливість також жіночої форми тієї назви. Всі ці назви походять від слова „каня”, що притаманна всім слов'янським мовам. М. і., з цієї кані можна вивести й назву „Канів” над Дніпром. Отже, залишаються дві можливості толкування даного пасажу „Слова”, залежно від того, чи ми ту назву уважатимемо роду чоловічого, як у літописі, чи жіночого.

Згідно з цим, в одному випадку дане місце може бути в значенні „похвальба . . . на Канину зелену паполому послала”, при чому „Канина” може бути не тільки назвою річки, але й ниви, луку чи поля; в другому випадку дана назва буде прикметниковою формою від чоловічої форми „Канинъ”, тобто „Канина зелена паполома”. Проте в цьому випадку „постла” перестане відноситися до паполоми, а до кн. Бориса, тобто, „постла” набере значення „поклала”. Ціле речення виглядатиме в перекладі так: „Бориса ж

³⁾ „Слово . . .”, за ред. М. К. Гудзія. Київ, 1955.

⁴⁾ Л. А. Булаховський: О первоначальном тексте „Слова о полку Игореве”. Известия Отд. лит. и языка АН СССР, М. 1952, т. XI.

⁵⁾ Бележки върху „Слова о полку Игореве” от Н. Дилевски. Известия на Института за Българска литература, кн. 3. София, 1955.

Вячеславича похальба на суд (смерть) привела і на Канину зелену паполому поклала..." Стільки Дилевський.

Рішитися, котре толкування краще, важко. В першому випадку фраза „паполому постла” відповідає зовсім пісенним образам „постелю послати”. Але й другий варіант може бути підтверджений пісенним матеріалом, наприклад:

Сон голову похилає,
Івасенко коникові по гриві ся постеляє...

(Голов., I, 11)

Тут дане слово має значення „покластися”, „лягти”. Проте, яку б з інтерпретацій не прийняти, назва „Канинъ” залишається, а з нею й „зелена паполома”. Зіставлення цього епітета паполоми з деякими поетичними образами народної поезії показує, що автор поеми і тут покористувався закоріненими в народній пісенній традиції поняттями і віруваннями і в їх дусі створив свій майстерний поетичний образ.

„Зелена трава”, „зелена мурава” — звичайні і часті в народній поезії епітети. Проте, побіч значення чисто реального, і трава і зелена барва в народній поезії часто мають і значення символічне, метафоричне і метонімічне, і означають смерть або могилу. Наприклад, у розмові дівчини з її милим читаємо:

„А хто ж тобі, мій миленький, постелю постеле?”
„В чистім полі травиця шовкова,
То для мене постелька готова”.
„А хто ж тобі, мій миленький, могилу оплаче?”
„В чистім полі чорний ворон кряче,
То й же мені могилу оплаче.”

(Голов. I, 136)

В голосінні матері за дочкою вона називає зятем зелену мураву, що дає високопоетичний метафоричний образ.⁶⁾ Трава є смертною постелею, і цікаво стежити, як різноманітно розвивається цей образ у народній поезії:

„Не плач, мамко, наді мною,
Бо я вижу журу твою.
Але шукай китаєчки,
Зеленої муравочки,
Хати без двер, без віконць —
Аж там мені вічний конєць”.

(Істор. пісні, 86)

⁶⁾ Зятю мій, мураво моя зелена...

Подивися на свою молоду, смутну та невеселу...

(Л. Білецький, *Іст. укр. літератури, 1947, ст. 157*)

Тут тотожність китаєчки-зеленої муравочки варта уваги. У творців пісень різні тканини під час смерти свідомо чи підсвідомо асоціюються із зеленою барвою. Як бо вияснити, що Бондарівні, застріленій паном Каньовським, кажуть носити спідницю саме цього кольору?

А в нашій Бондарівні
Зелена спідниця,
Де стояла Бондарівна —
Кривава криниця...

(*Истор. пісні, 394*)

Хтось скаже: зелена барва могла бути згадана тут зовсім випадково! Ледве! П. Чубинський в описі похоронних звичаїв у своїх „Трудах” відмічує, що на Охтирщині помарьлу жінку підперезують поясом, і пояс обов'язково мусить бути зеленої барви!

Подібно чоловік, що збирається на смерть, носить зелений жупан. У пісні „Чоловік покидає жінку й дитину”, жінка просить чоловіка, щоб він її не кидав:

„Ой, вернися, мій милий, вернися,
Вареної горілки напийся!
І в голубий жупан приберися,
І на мене милу подивися!”
— „Не вернися, мила, не вернися;
Я в дорозі й сирій нап'юся,
І на чужу милу подивлюся,
Та до тебе в веділю вернися
І в зелений жупан приберуся”.

.....
Ой, у полі чорний ворон кряче,
То ж він мою голівоньку баче...”

(*Южнор. пѣсны, Київ, 1857, цит. за Ф. Колессою*)

Щоб зрозуміти загадковість деяких метонімічних образів цієї розмови, так треба сказати, що сира горілка означає тут смерть і пити її значить лежати в сирій землі. У згаданій пісні про Бондарівну вона (в багатьох варіантах) відповідає панові Каньовському, що буде з ним „не мед-горілку пити, а в сирій землі гнити”. Отже, чоловік у наведеній пісні провіщає своїй жінці свою смерть, і „зелений жупан” є тут символічним образом смерті-могили.

Подібних образів в українській народній поезії чимало, згадаю ще два характерні зразки:

Ой взяв собі паняночку,
Серед поля земляночку,
А на личку рум'яная,
На ній сукня зелена я...

(*Чубин.*)

Що видиться, — мій син в війні оженився,
Поняв собі жону туркеню, горду та пишну,
В зеленій сукні...

(П. Житецький, *Мисли о малор. нар. думатъ, 1893, 218*)

Виринає питання: чи не є згадані образи китайки-зеленої мурави і зеленого жупана і сукні поетичними образами-символами того самого порядку, що й трава смерти — зелена паполома в „Слові”? Якщо прийняти коректуру з „на Канину” на „на кавылу”, тоді даний образ стає звичайним реалістичним описом, губить свою поетичну есенцію. А ми знаємо, що автор „Слова” був майстер творити несподівані і багатозначні епітети, метафори й метонімії. Так і тут він куди імовірніше пішов за традиційним поетичним образом, а не стелив смертного покрову на тирсу-ковилу, якої, до речі, під Черніговом, де відбувся злочасний бій, немає.

„Зелена паполома” з поля бою є добрим протиставленням до „чорної паполоми”, в яку вдягали князя Святослава в його сні на тисовому ложі. Ця друга могла бути чорна реально, але не конче, — вона могла бути чорна зловісністю своїх віщувань. У гуцулів, які зберегли слово „паполома” і досі, покійника накривають покривалом без уваги на барву, простиралом, веретою, коцом, і вони стають паполомою.

В кожному разі свідомість того, що паралельні до „зеленої паполоми” поетичні образи збереглися в народній поезії, незвичайно поглиблює дане місце поеми і робить зайвими коректури, які поменшують поета.

IX.

ПРО ДЕЯКІ ЗБІЖНОСТІ „ЕНЕЇДИ” І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ІЗ „СЛОВОМ”

Ще в 1954 р. звернув я увагу на те, що деякі місця „Енеїди” І. Котляревського збігаються з подібними місцями „Слова о полку Ігореві”. Тоді в невеликій замітці¹⁾ я писав: „Чи може мати якусь спільність Енеїда І. Котляревського із Словом? Енеїда появилася друком в 1798 р., а Слово — в 1800, отже вплив Слова на травестію виключений. А все таки — було якесь спільне джерело, з якого черпав і автор Слова і автор Енеїди, і та спільність деяких моментів не затратилася, незважаючи на більш як шістсотлітню відстань тих творів”. Проте в цій замітці я допустив хронологічну помилку. Воно правда, що перше видання „Енеїди” (три пісні) появилася перед виданням „Слова”, але 4-а пісня, з якої я цитував збіжності, появилася друком щойно в 1809 р., отже, теоретично, Котляревський міг у тому часі мати в руках „Слово”. Пишу „теоретично”, бо найменших прямих записів із „Слова” годі в „Енеїді” дошукатися, зате зовсім явно оба автори покористувалися спільними поетичними образами народної поезії, і над цим, власне, хотів би я спинитися тепер трохи ширше.

Та вперед не від речі буде згадати, що цю збіжність певних моментів „Енеїди” і „Слова” підтвердив пізніше акад. Ол. Білецький у своїй статті „Слово о полку Ігоревім та українська література в ХІХ—ХХ ст.”²⁾. Він там писав: „Цілком можливо, що „ироическая песнь” про похід Ігора Святославича була відома і піоніру нової укра-

¹⁾ Словополківські нотатки. Журнал „Київ”, Філадельфія, 5, 1954, ст. 229.

²⁾ Від давнини до сучасности. Збірник праць з питань української літератури. Київ, 1960. Згадана стаття датована 1958 роком.

їнської літератури І. Котляревському. Зустрічаючи, наприклад, в четвертій пісні його „Енеїди” вірші:

Не хмара сонце заступила,
Не вихор порохом вертить,
Не галич чорна поле вкрила,
Не буйний вітер се шумить:
Се військо йде всіма шляхами,
Се ратне брязкотить зброями... —

природно згадати рядки „Слова”: „Не буря соколи занесе чрез поля широкая; галици стади бежать к Дону великому...” (залишаю транскрипцію Білецького).

Порівняння Ол. Білецького викликає здивування, воно бо не має найменшого натяку на будьяку тематичну спільність з даним пасажем „Енеїди”. Очевидно, Білецький був змилений наявністю негативної паралелі в одному і другому творі, але це тільки спільність певного поетикального засобу, яка тільки підтверджує факт, що оба поети покористувалися підходом, притаманним народній поезії. Проте справа не в тому, а в тому, що Білецький допускає можливість впливу „Слова” на „Енеїду”. Виринає питання: чому Котляревський мав би вхопитися саме того місця „Слова”, яке можна зреконструувати з поодиноких поетичних образів, розсипаних у народній поезії?

Образи вищенаведеного пасажу „Енеїди” я порівняв був до того місця „Слова”, де описаний похід половецького війська:

„чръныя тучя... хотять прикрыти четыре солнца... се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣють... пороси поля прикрывают... половци идут...”

В обох пасажах маємо ідентичні хмари, що прикривають сонце, вітри, що віють, порохи — все в дії і з проекцією на похід війська. Навіть чорну галич можемо собі доповнити з іншого місця „Слова”. Одночасно Котляревський користується засобом негативної паралелі, типової для „Слова” і найстаріших дум та історичних пісень. А все ж до нас не дійшла ніяка конкретна пісня, на яку можна б вказати, як джерело тих поетичних образів автора „Енеїди”, можна тільки виловити поодинокі образи, часто затерті і zdeформовані, з різних пісень. Тим часом чіткість тих образів у „Слові” і „Енеїди” вказує на те, що такий суцільний матеріал існував. В цьому пляні, наприклад, подана пісня про отамана Сірка:

То не густий туман поле покриває,
То Сірко із Січі з військом виступає...

(Іст. пісні, 271)

Тут є однаковий, навіть фразеологічно, поданий образ мли-туману, що покриває поля, і порівняння цього явища природи з походом війська, — момент схоплений Котляревським ідентичною, що й у пісні, негативною паралелею, а в загальному пляні — подібно, як у „Слові”.

Іншу, може ще цікавішу, збіжність із „Словом” маємо в тій самій 4-ій пісні „Енеїди” в іншому місці:

Но що за стук, за гомін чую?
Який гармидер бачу я?
.....
Еней так в лютім гніві рветься,
Одмстить Палланта смерть несеться...

Котляревський мав тут правзором також якусь пісню, поетичними засобами якої користувався і автор „Слова”:

Что ми шумить, что ми звенить давеча рано предь зорями?
Игорь плъкы заворочает, жаль бо ему мила брата Всеволода...

В обох пасажах маємо той сам подвійний звуковий образ шуму-гомону у формі запиту і відповіді на нього, з проєкцією від того воєнного гомону на також двох героїв твору (Ігор — брат Всеволод, Еней — побратим Паллант). Але це ще не все. Звертає увагу факт, що обидва автори подають свої звукові образи (стук, шум, дзвін, гомін) від першої особи: що мені шумить, що мені дзвенить?... Що за стук, за гомін (я) чую? Навряд чи котрий з авторів уводив би в опис бою власну особу, хоч для автора „Слова”, якого вважаємо учасником Ігорового походу, це могла б бути конкретна можливість. Проте подача опису бою від першої особи це тільки один з притаманних українській мові поетичних засобів, завдання яких сильніше підкреслити характер сказаного. На присутність цих форм у „Слові” звернув свого часу увагу ще Ол. Потебня і назвав їх „давальним поетичним”.³⁾

Приклади проєкції звукового явища в запитній формі на конкретні особи — частий у народній поезії стилістичний засіб, напр.:

Ой хто в тому лісі стукає, гукає?...
Молодий Андрійко дерево рубає...
(*Клиж Квітка, Нар. мелодії, Київ, 1917, I-II, 47*)

Такі поетичні засоби, які дають змогу встановляти збіжності поетичних підходів, я б назвав „поетичними хопами”, згідно з тим, що вони дозволяють схоплювати

³⁾ Филологическия записки. Воронеж, 1878, ст. 188.

певні стильові особливості творів. Тематичної збіжності може не бути, вистачає сам спосіб, в який автор схоплює свої образи. Автор поеми про Ігоря покористувався в цьому місці певним стильовим підходом — поетичним хопом народної поезії.

* * *

Збіжності „Енеїди” і „Слова” не вичерпуються наведеними прикладами. Котляревський був добре ознайомлений з народним побутом і поезією, його біограф С. Стеблин-Каменський писав про те, що Котляревський, вийшовши з семінарії, жив на селі і тут він „бував на сходинах і іграх народних та, сам переодягнутий, брав у них участь, уважно вслухувався в народний говір, записував пісні і слова, вивчав мову, звичаї, обряди, повір'я і перекази українців, наче приготівляючись до майбутньої праці”.⁴⁾ Цим його знанням фольклору можна пояснити приєднання в „Енеїді” відгомону „Дива”:

Гей, гей ой дей же його кату!
Еней, насупившись, сказав...

(*Енеїда*, I, 8)

що перегукується із занотованою Номисом ч. 3743 приказкою „Щоб на тебе див прийшов”. Біда в Котляревського „по дерев'ях ходить”, що нагадує також і Дива „верху древа” і тих птиць у „Слові”, що „по дубію” визирають Ігореві біду. Ужитий Котляревським народний вираз „очам моїм один ти світ” має свій рівнозначник у звороті Всеволода „Один брат, один світ світлий ти, Ігорю”. Навіть князь Турн в „Енеїді” названий „буй-Турном”, що звучало б майже як плягіят з „буй-тура Всеволода”, коли б обидва автори не мали одного і того самого праобразу буйного тура з обрядової поезії.⁵⁾

Все це вказує на те, що автор „Енеїди” мав ще близький доступ до тих праджерел нашої поезії, що з них користувався й автор „Слова” і які спочатком минулого віку вже почали забуватися і зникати.

⁴⁾ М. Зеров: Нове українське письменство, Мюнхен, 1960, ст. 40.

⁵⁾ В святого Дмитра трубочка срібна,
В святого Юра — з буйного тура...

(*Гнатюк: Колядки, Етн. зб., XXXV, 208*)

Х.

ДО ПРОБЛЕМИ РИТМІКИ „СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІ”

Цією справою доводилося мені займатися вже кількома наворотами, проте до неї треба буде ще не раз повертатися. Загальні свої помічення щодо цієї проблеми подав я в п'ятому розділі супровідної статті в ювілейному виданні „Слова” в 1950 р.¹⁾ Крім цього ця проблема була в 1949 р. темою окремої доповіді в Науковому Товаристві ім. Шевченка, раз у Нью-Йорку і другий у Філадельфії. З цієї доповіді є окреме резюме англійською мовою.²⁾ Беручи до уваги те, що для різних дослідників „Слова”, мало або зовсім неознайомих з ритмікою української народної поезії, ця справа залишається і далі енігмою, я б хотів над цією проблемою ще раз спинитися, доповняючи її своїми новими спостереженнями і джерелами, яких я під час попередніх своїх виступів під рукою не мав.

Відомо, що теорії, які намагалися роз'яснити ритміку „Слова” іззовні, в науці не закорінилися. Маю тут на увазі працю Р. Абихта (1901), що хотів втиснути ритміку поеми в схему метрики скандинавських скальдів; Ф. Корш (1909) поєднував ритміку „Слова” з російськими билинами і зробив реконструкцію поеми, підчинивши його ритміку тактові 4/4; Е. Зіверс (1926) висунув теорію „летючих ударів”, незгідних з природними. Всі ці дослідники уважали текст „Слова” попсованим і переробляли його відповідно до своїх схем. Отак Корш озвучив глухі юси, а Зіверс знайшов до 300 „попсованих” місць поеми, які він і виправив.

¹⁾ *Слово о полку Игореві*. В-во „Київ”, Філадельфія, 1950, ст. 52—55.

²⁾ *The Problem of Rhythm in the Tale of Prince Igor's Campaign*. Shevchenko Scientific Society. *Proceedings*, Philological Section, v. I. N. Y.—Paris, 1952. При цій нагоді хотів би я справити похибку, що сталася з вини редакції Записок, а саме, звіт поміщеного під моїм іменем, як автора, без зазначення, що це тільки резюме моєї доповіді (складене, до речі, іншою особою).

Окремо стоїть теорія В. Бірчака (1910), що „Слово” складене за взірцями візантійських церковних канонів.³⁾ Я її відокремлюю тому, що Бірчак прийняв текст поеми таким, як він був, не пробуючи його „реконструувати”. Думка його про вплив візантійських законів на „Слово” в основному хибна, проте він зробив, як на свій час, кілька важливих помічень, передусім, що в основу ритміки „Слова” ліг інтонаційний принцип, незалежний від довготи віршів, а це, власне, давало ритмічну схему поеми без ніяких поправок чи доповнень. Якщо й існувала якась схожість з тогочасним візантійським віршем, то вона була зовсім умовна, це були просто твори однієї доби. Грецький візантійський вірш давно вже стратив відчуття класичних коротких і довгих стіп і перейшов на інтонацію, і тут то обі поезії, староруська і візантійська, могли зійтися. Ф. Колесса, заперечивши теорію Бірчака, висунув фактично ідентичну інтонаційну, тільки ж базовану вже на українському матеріалі.

Тут слід іще згадати погляд іншого дослідника „Слова”, — Митрополита Іларіона (проф. І. Огієнка), який ритміку поеми порівнював із старогрецькою, беручи до уваги поділ на синтаксичні групи.⁴⁾ Тут можна зробити подібні заміти, що й до теорії Бірчака.

Однак всі розшуки ритміки „Слова” завжди повертають до поезії території, на якій виникла сама поема — до української поезії. Тут природно, що найбільшу схожість знаходжено у вільній ритміці дум, відділених від „Слова” усього трьома сторіччями (якщо брати до уваги тільки відомі нам зразки). Цього погляду трималися Максимович, Куліш, Антонович, Драгоманов, Ягіч, Житецький, хоч Франко застерігався проти сліпого підтягання „Слова” і взагалі старої нашої ритміки під думи, висувуючи, за прикладом Потебні, принцип музикально-синтаксичної стопи, як підстави ритму. Проте особливо цінні помічення щодо ритміки „Слова” належать музикологові Ф. Колессі. Виступаючи проти поглядів Бірчака, він у своїй студії „Українські народні думи” (Зап. НТШ, 130—132, Львів, 1921) настоював на тому, що об’яснення віршової будови „Слова” треба шукати між творами народної поезії, і як таку старшу і найближчу „Слову” форму

³⁾ В. Бірчак, Візантійська церковна пісня і „Слово о полку Ігореві”. Записки НТШ, ХСV—ХСVІ, 1910.

⁴⁾ Митрополит Іларіон. Слово про Ігорів похід. В-во „Наша Культура”, ч. 11. Вінніпер, 1949. Ст. 44-59.

народної поезії вказав похоронні голосіння. Тому, що погляди Колесси важливі для дальших висновків, їх треба в основному переповісти.

В розділі „Про генезу українських народніх дум”, розглядаючи думу про Олексія Половича, Колесса відмічує, що кожен період думи виказує інший склад і що до кінця думи немає двох подібно складених періодів. Кожен період кінчиться характеристичною фразою мелодії і протяжною нотою, по якій наступає „перегра” на кобзі. В думах немає таких правильних строф, як у піснях, зате кобзарська рецитація виказує поділ на різновидні більші і менші групи віршів, періоди або тиради, з яких кожна замикає заокруглений образ, закінчену думку, подібно, як строфа в пісні. Рима в думах не виступає з такою правильністю, як у новіших піснях і має всі признаки архаїчності. Не правильне уживання рими характеризує також найдавнішу верству обрядових пісень і вказує на часи, коли рима в українській народній поезії ще не вдомашилася (ст. 10). Думам притаманна не мелодія, а радше співана деклямація, що своїм ритмом нагадує рецитацію церковної відправи, читання евангелії чи „Вірую”, або співання церковного тропаря. Кобзар виголошує слова і вірші думи майже з такою самою швидкістю, як це буває в деклямації, тільки підвищуючи і знижуючи голос по відповідній скалі, виводить при тім оригінальну мелодію. Та мелодія цілковито достосована до вимог тексту думи, визначає дуже виразно наголоси слів, що йдуть по собі у приблизно однакових відступах і дають співові ритмічну канву.

Подекуди мелодія, пише Колесса, укладається зовсім виразно в музичні такти. Це і є той характеристичний для українських дум музикальний речитатив. Саме рецитовання думи близько підходить до імпровізації, через це не може бути мови про буквальну схожість різних варіантів кобзарських рецитацій. Мелодія думи в своїх дрібних нюансах навіть у передачі одного і того самого співця підлягає ненастанним змінам, які проте не нарушують загального стилю рецитації. Самі ж думи виводяться ритмічно з голосінь, і цій проблемі присвячений V. розділ тієї праці п. н. „Думи і похоронні голосіння” (т. 132).

В думах бачимо лише вищу стадію того самого рецитаційного стилю, який ще в своєму примітивному складі виступав у старих голосіннях. Голосіння споріднені з думами не тільки музичною формою — будовою, а й мотивами, поетичними образами і глибоким ліризмом. Прослідження цього споріднення дозволяє з нової точки погля-

нути на заплутані і досі нерозв'язані питання про форму не лише дум, але й „Слова о полку Ігореві” та означити відношення між думами і „Словом”. Самі голосіння, пише Колесса (ст. 7), є останком дуже давньої ритуальної поезії, ще з до-християнської доби. Тут вірші лучаться у більші і менші групи-тиради або періоди, що замикають закінчені думки і образи. Будова тих періодів зовсім вільна, ніде не повторяє правильної ритмічної схеми. Це — співана деклямація, тільки що думи в порівнянні з голосіннями виявляють уже високий ступінь у розвою рецитаційного стилю. До того це поезія типу індивідуального, бо ні голосіння, ні думи не можуть бути співані гуртом. Далі, розглянувши різні тематичні і стильові збіжності з голосіннями і думами, Колесса переходить безпосередньо до „Слова”:

„Всі ті нитки, які зв'язують сей пам'ятник з народними піснями і думами, показують, що й за поясненням віршової будови „Слова” треба шукати між творами народної поезії. І справді — знаходимо цю форму в похоронних голосіннях, які без сумніву надовго перед появою „Слова” разом із старими обрядами похоронними процвітали на всьому просторі українських земель. „Слово” в'яжеться тісно з українськими голосіннями і думами передовсім свобідною речитативною формою. Даремними осталися зусилля — відкрити в „Слові” правильний розмір стиха або й тонічні стопи. „Слово” зложене нерівними стихами, що творять більші і менші групи, подібно, як у голосіннях і думах, та лучаться з собою на основі паралелізму і риторичного риму”. (ст. 32).

Стільки Колесса. Це — досі найбільш органічне виявлення ритмоструктури „Слова”. Проте, даючи правильне визначення ритміки поеми, як вільного речитативу, ідентичного своєю структурою із старими народними зразками обрядової поезії і пізнішими думами, Колесса своїх висновків не уточнив. Це було те саме, а одночасно не те саме. Основою речитативу є інтонації, що чергуються і дають ритмічну канву. Але це спостереження чисто технічного характеру, „Слово” може сходитися своєю синтаксичною будовою з деякими формами народної поезії, проте воно не мусить сходитися звуково. Інтонація „Слова” має своє власне, неповторне забарвлення, зовсім відмінне від голосінь, що були культивовані виключно жінками-плагальницями, і від дум, які любувалися у великій кількості

ненаголошених складів між двома інтонаційними ударами — і тому позначені своєрідною розтяжністю. Тому прирівнювати нашу поему з голосіннями можна тільки частинно, ось як в однорідних партіях, таких як „Плач Ярославни”, який має форму ідентичну з голосінням і заклинаннями. Але інші партії мають інтонацію відмінну, якій часом важко підібрати паралелі в тому матеріалі, що ми його маємо і знаємо.

На всьому цьому відбилися моменти різного характеру. Тут не тільки безпосередньо нам не відома інтонаційна структура поезії дружинної, а й індивідуальний голос автора поеми, який тим самим технічним засобом умів надавати власне і неповторне забарвлення. Ямб Пушкіна і Шевченка однаковий, проте звучання його, його інтонація — в кожного поета відмінні, індивідуальні.

Те, що можна з'ясувати, уточнити, це деякі технічного порядку схеми, яких автор поеми тримався та що в основному дають зрозуміти структуру його поезії. Тут я переходжу вже до власних помічень над ритмоструктурою „Слова”.

Передусім важно зазначити, що так, як слова у системі метричній не мусять покриватися з метром, так і у вільному речитативі небезпечно ідентифікувати ритм із синтаксично збудованими „віршами”. Ритм може плисти незалежно від синтаксичних груп, може їх вільно розривати, творячи групи свої власні — інтонаційні. Механіку цього ритму я зараз покажу на прикладі (упрощуючи праволіс):

Не ліпо ли / не бишет,
братіє, / начати / старими
словеси / трудних / повістій
о полку / Ігореві,
Ігоря / Свято- / славлича!
Начати / же ся / тій пісні
по билинам / сего / времени,
а не / по замишленію / Бояню.
Боян бо / віщий, / аще
кому / хотяше / піснь
творити, / то расті- / кашеться
мислю / по древу,
сірим / волком / по землі,
шизим / орлом / под облаки.
Помняшеть бо / рече
первих / времен / усобиці.
Тогда / пуцашеть / десять
соколов / на стадо / лебедій;
которий / дотечаше,
та преде / піснь / пояше

старому / Ярославу,
 храброму / Мстиславу,
 іже / заріза / Редедю
 пред / полки / касожскими,
 красному / Романови
 Свято- / славличю.

Ми тут бачимо поділ тексту на невеличкі групи з одним інтонаційним ударом, при чому довжина слів не грає ролі, односкладова „ліснь” рівноварта 6-складовому „по замишленію”. Між інтонаційними ударами знаходиться довільна скількість ненаголошених складів, а де удари припадають задалеко один від одного, витворюється побічний наголос, який втримує плив ритму. Такі побічні наголоси часто незгідні з природними і сильніші від них — прикмета добре відома українській народній поезії.⁵⁾ Власне, виникання тих побічних наголосів доказує підчинення тексту ритмічній схемі. Проте хоч ця схема домінантна, я б не підчиняв їй механічно цілого тексту поеми. Справа в тому, що „Слово” складене не за якоюсь одною, а за кількома різними ритмічними схемами, відповідно до того, що і як поет хотів висловити. Речитатив був то деклямаційний, то співучий, то знову переходив у більш чи менш інтоновану прозову розповідь. Словом, автор поеми для викликання потрібного враження користувався цілою скалею поетичних засобів, часом беручи зразки прямо з віршової поезії його доби. Проте він сам не творив віршів, він їх тільки переповідав, або сказати краще — „загравав” з відомими мелодіями.

Приклад для цього маємо в „Плачі Ярославни”. Плач починається строго окресленими триколініними віршами, по 12 складів у вірші:

На Дунаї / Ярославнин / глас ся слышит,	4:4:4
зегзицею / незнасма / рано кичеть:	4:4:4
„Полетю, (рече,) / зегзицею / по Дунаєви,	3:4:5
Омочю / бєбрян рукав / в Каялі ріці,	3:4:5
утру князю / кровавия / єго рани	4:4:4
на жестоцім / єго тілі”... ⁶⁾	4:4

⁵⁾ М. Грінченко у своїй Історії української музики (перевидання, Нью-Йорк, 1961) пише: „Ритмічні особливості української народної пісні базуються з одного боку на тісному сполученні тексту пісень з музикою, з другого — висовують наперед чисто ритмічну будову мелодії, так що досить часто *ритм її навіть не стодиться з граматичними акцентами тексту*” (ст. 56).

⁶⁾ Текст подається з двома загально прийнятими коректурами щодо „ся” і „незнасма” замість „незнасм”.

„Рече” я вилучив із схеми, бо, пригадую, поет не творив пісні, а її переповідав і „рече” це його вставка, звернена, як пояснення, до слухачів. Зрештою, те „рече” в цій ритмічній схемі губить свою самостійність як слово, виразно вчувається наче „полечюрече”, це тому, що трискладове коліно не має місця на додатковий удар. Характерно відзначити, що Колесса, розглядаючи 4-складові пісні — веснянки і русальні — зазначає, що вони часто повторюють мотиви вороження з голосу зозулі. Отже, факт, що автор „Слова” пішов у своєму заспіві плачу за народними ритмо-мелодичними зразками, не викликає сумніву. Проте зараз виринає питання: чому ж він не втримав цілого плачу в одному стилі, а перейшов на інший? Щоб на це відповісти, треба собі усвідомити те, яка була дальша функція „Плачу”. Була вона з а к л и н а н н я м сил природи, отже, поет зовсім нормально перейшов на форму, притаманну саме заклинанням, які мають свою власну форму вільного вірша. Приклад:

Добридень / тобі. / сонечко / яснее,
 Ти святе. / ти ясне. / прекраснее.
 Ти чисте, / величне / й поважне.
 ти / освіщаєш / гори / і долини
 і високіі / могили,
 освіти мене, / рабу / божу,
 перед / усім / миром:
 перед панями, / перед царями...

(Білецький-Дорошкевич, Хрест. II, 96)

Заклинання сонця в „Плачі Ярославни”:

Світлов / і / тресвітлов / солнце!
 Всім тепло / і красно / вси.
 Чему, / господине, / простре
 горячою / свою / лучю
 на лади / вої?...

Ніяк не настоюю, що розклад рядків-віршів і інтонаційних груп повинен бути саме такий, а не інакший, але переставлення слів нічого в інтонаційній схемі не змінить. Скрізь тут можливі також зміни в наголосах, наприклад, у заклинанні може бути також „ти о- / свіщаєш”, а в „Плачі” в першому рядку „і” може бути абсорбоване словом „тресвітлов” (або й попереднім), але тоді вчувається якась неприємна зм’ятість того „і”, тому краще його інтонувати. Реасумуючи, можна сказати: автор поеми свідомо почав свій „Плач Ярославни” ліричним заспівом, для якого взяв він форму з тогочасної усної поезії, включно до передачі ритмічно-мелодичних особливостей, після

чого перейшов на притаманну заклинанням форму вільного вірша. Також зовсім певне й те, що також тематично автор використав образ зозулі — зажуреної жінки, яка хоче летіти на Дунай допомогти своєму милому, зовсім за традиційними поетичними зразками, досить численно збереженими до наших днів.

Завдяки „Слову”, ми маємо також змогу відтворити деякі характерні риси поезії дружинної. Ми знаємо, що, тематично, елементи дружинно-військового світу (князь, княгиня, бояри, дружина; коні, золоті сідла, стремена, попруги, човни, весла, тереми, луки, стріли, мечі; тури, лебеді, орли, соколи, куни, горностаї; заморські виправи, облоги і добування міста, полон, викуп тощо) збереглися в обрядовій (найбільш консервативній) поезії хліборобської верстви, хоч військові і ловецькі елементи цій верстві чужі. З тематикою зберігся і її світ поетичних уявлень, з власними поетикальними засобами, які після заникну дружинної доби жили століттями далі в колядках, щедрівках, піснях весільних, обжинкових і ін. Від часів Потебні, який ту обрядову поезію спеціально студіював, старовинність її поетичних елементів може викликати сумнів тільки в осіб, які з тією поезією не достатньо ознайомлені. Проте все це стосується елементів тематичних чи стильових, зате проблема ритміки старої дружинної поезії була важча до схоплення, бо зразків для порівнянь не було. Власне, тут важливі деякі приклади із „Слова”, які потверджують, що ритмічні елементи, відомі нам з поезії обрядової, в його добі були такі самі і що сумніви щодо того, чи тоді існувала в нас віршова поезія, позбавлені підстав.

Зразок дружинної пісні можемо відтворити у „Слові” в пасажі про князя Всеволода в бою:

Яр-туре / Всеволоде!	складів 7
стойши / на бороні,	7
прищеси / на вої / стрілами,	9
гремлеша / о / шеломи	7
мечи / харалужними.	7
Камо / тур / поскочяше,	7
своїм / златим / шеломом	7
посвічывая, / тамо	7
лежать / поганя	6
голови / подо- / вецкня.	8
Поскепани / саблями	7
каленими / шеломи	7
оварскя / от тебе,	7
яр-туре / Всеволоде!	7
Кая / рани / дорога,	7
браті, /	

(вставка поета до слухачів)

забив / чти і / живота,	7
і града / Чернігова	7
отня / злата / стола,	6
і своя / млія / хоти	8
красня / Глібовни	6
свичая / і / обичая?	8

Збоку подана скількість складів, на 21 рядків маємо 14 сімскладових, три пари 6 і 8 складових, сума яких рівноварта парі двох сімок, і один рядок 9 складовий. Ця форма притаманна весільним і обжинковим пісням, що також складаються з 7 складових віршів, з перебоями 8 і (рідко) 9 складів. Один зразок:

А в неділеньку / рано	7
По всім / селу / заграю,	7
Заграю, / за- / бубнено,	7
Бояри / по- / буджено:	7
„Встаньте, / бояри, / встаньте,	7
Коники / по- / сідайте,	7
Сами ся / уби- / райте,	7
Бо / поїдемо / ранком	7
Попід / високим / замком.	7
Будем / замки / ломати,	7
Марисеньку / діста- / вати”.	8
І замків / не / ломали	7
І Мари- / сеньку / дістали.	8

Лозинський І. Ruskoje wesilc, Перемишль, 1835.

Про ритмічну близькість обох пісень можна переконатися найкраще в той спосіб: перервати пісню про Всеволода дeneбудь посередині і читати пісню весільну, — вони ритмічно зливаються. Ф. Колесса, подаючи цю пісню в своїй „Українській усній словесності”, не дає до неї окремої нотної мелодії, а відсилає її з кількома іншими піснями до мелодії ч. 1. відділу „Весільні пісні” (ст. 245 і далі):

Благослови, батеньку,
Віночок й увивати...

Між піснями, що „підходять під мелодію ч. 1.” є ще характерні своїми старими мотивами пісні вроді „На соколовім поли / Злетілися соколи” або „Польом сонейко грає, / Селом князятко їде”. Крім цього відділ пісень весільних попереджений відділом пісень обжинкових, де також є 7 складові пісні, до яких Колесса подав три нотні мелодії. Про цю збіжність ритмомелодичної структури пасажу про князя Всеволода із згаданими піснями мав я змогу говорити з нашими музикологами — Дарією Каранович (Нью-Йорк) і др. Павлом Маценком у Вінніпегу (один з нечисленних наших дослідників старої української музи-

ки) і вони potwierдили моє спостереження, що, абстрагу-
ючи від іншого темпа, формально такі збіжності існують.

Все це вказує на те, що автор „Слова” склав свій па-
саж про Всеволода в душі боевої дружинної пісні, недаром
у ній вичувається рубаність ритмічних ударів, наче удари
мечів. Проте — знову моє зауваження — він не творив но-
вої пісні, тільки переповідав її своїм стилем, більш чи менш
свідомо підпадаючи під готову мелодію. А все ж він зафік-
сував і передав нам усі характерні ритмомелодичні риси
дружинної пісні.

Отак бачимо, що автор „Слова” показав у своєму тво-
рі все багатство і різnorodність ритмічних форм, від ре-
читативу до більш організованих форм заклинань і голо-
сінь, урізноманітнюючи їх мотивами народних і дружин-
них пісень з уже викристалізованою мелодичною струк-
турою. Ритміка поеми не є ніякою таємницею чи загад-
кою, зате таємницею залишається індивідуальна інтона-
ція автора, який усьому зумів надати особливого і непов-
торного, тільки його власного звучання, посталою в мить
великого духового зрушення. Але це вже інша проблема,
що до цієї статті не належить.

Відтворення „Слова” музично, в такій формі, як воно
є, є справою відтворення ритмомелодичної структури на-
ших старих пісень. Мені невідомі спеціальні українські
праці на тему музичного відтворення „Слова”, з росій-
ських згадаю тут студію Л. Кулаковського, на яку свого
часу звернув мені увагу пок. композитор М. Гайворон-
ський.⁷⁾ Кулаковський правильно ствердив, що „Слово” —
це пісня, бо й сам автор поеми каже, що він співає князям
пісню. В поему, пише він, включені безсумнівно пісенні
жанри і будова поеми — інтонаційна. Він відзначає повну
відсутність мелодії і напівів, і ставить проблему музич-
ного відтворення „Слова”. Щодо цього він вказує два
шляхи, один — це композиторське перетворення даної
теми, шлях вільного викладу музичними формами наших
днів, — так зробив П. Бородін у своїй опері „Князь Ігор”.
Другий шлях — це створення музики для не-
зміненого тексту поеми, тобто, треба відтво-
рити мелос, який звучав при кінці 12 ст., а потому замовк
і забувся. „Та чи можливо, питає він, розв’язати це дуже
трудне завдання і розбудити мелодії, які заснули вже ба-
гато віків, відтворити хочби слабкі відголоси музики, яка
явно почувається?”

⁷⁾ *Советская Музыка*, 1946, 12. Песнь о полку Игореве, ст. 77-89.

Кулаковський уявляє собі це відтворення так, як з палеонтологічних останків тварин давніх геологічних епох відтворюють науково правдиві їх моделі. Але як це зробити із „Словом”, він не знає, сподіваючись, що цю проблему розв’яже якийсь великий мистець, який добре вивчить добу „Слова”. Народну поезію, російську і українську, він згадує тільки мимоходом, і лиш в одному місці висуває твердження, що, з погляду інтонаційного матеріялу, для відтворення „Слова” підходять найближче мелодії і речитативи старих російських билин і історичних пісень (ст. 84). — Це останнє сумнівне, бо билини і пісні (як і українські колядки) визначаються поділом на такти і постійно повторювані ритмічні мотиви, чого не знає „Слово” (ні думи). Якщо того роду місця в поемі і є, то вони фрагментарні і не вирішні для цілоти.

Тому шлях до правильного відтворення музичної структури „Слова” йде через дослідження музичної структури дум і їх прототипів — голосінь і замовлювань, плюс деяких типів пісень обрядових (весільних, обжинкових), які зберегли старовинні форми поезії дружинної. Одним з найважливіших завдань досліду повинно стати можливо якнайповніше „вилущення” з нашої поезії всіх її старих елементів, — досі це дослідження йшло здебільшого в напрямі елементів сюжетних, мовних і поетичних, із занедбанням ритмомелодичних. З’ясування їх дасть змогу знайти основні риси поезії дружинної, ритмомелос якої можемо частинно відтворити з поезії народної. Деякі мої спостереження в цьому напрямі показують, що такі дослідди із сфер гіпотези можуть сходити на позиції конкретних фактів.

ENGLISH RESUME

PREFACE

The author's aim was to show the connection between the Tale of Prince Ihor's Campaign ("Slovo o polku Ihorevi") and the Ukrainian folk poetry which he regards as far older than the poem. As a poet, he is interested particularly in finding the hidden meanings of words which have disappeared from the contemporary language, and to defend the poem against prosaisms introduced by certain scholars.

The connection of "Slovo" with Ukrainian folk poetry was first traced by M. Maksymovych in 1833, who connected the poem with "dumy" of the Cossaks. He was followed by such eminent Ukrainian scholars as O. Potebnya, V. Antonovych, M. Drahomanov, I. Franko, and F. Kolessa. Similar views were expressed by the noted Russian critic V. Byelinskiy, and V. Buslayev wrote that the affinity of "Slovo" with the Ukrainian folk poetry became something like a scientific dogma.

However, contemporary scholars approach the problem more cautiously. V. Perets wrote that the folk poetry was recorded relatively recently, and thus, there exists no scientific basis for asserting its influence on the "Slovo". He maintains that rather such works as "Slovo" have influenced folk poetry. D. Chyzhevsky goes even further by maintaining that it is impossible to prove any influence of the folk poetry on the poem, and even doubts the existence of verse poetry in the time of "Slovo".

Contrary to such views, the author of this work shows that many motifs and poetic forms of Ukrainian folk poetry are preserved in "Slovo", and this proves that this poetry was already fully developed in the XIIth century. Without Ukrainian folk poetry many passages of the poem simply could not be explained. However, at the same time, the author does not deny the importance of literary influence on the poem; he shows that this is a great work by sheer richness

of all the trends and components that cooperated to create this superb epic.

THE MEANING "AND GOLD AND SILVER NO MORE SHALL WE POTREPATY"

In the famous lament of the Ruthenian wives, we are told that after the death of their beloved husbands "they shall no more potrepaty gold and silver". The meaning of this verb is not clear and it was translated in many different ways as to touch, to caress, to cling, to return, to sew on, to lose, to amass etc. The author shows that this word is related to the Ukrainian "trepitka" — the hanging, pendent type of jewelry, and thus, potrepaty would mean to wear this type of jewelry. An excursion into archeology shows that pendeloques were the principal types of jewelry in ancient Ukraine. The correctness of the interpretation of trepitka-potrepaty is proved by a wide use of similar expressions in all Slavic poetry (except Russian). Going further, the author states that the lament of Ruthenian wives about gold and silver is a symbolic statement that they are simply widows, as it was an old custom not to wear any jewelry during the time of mourning.

THE INVOCATION TO PRINCE YAROSLAV OSMOMYSL AND AN OLD FORM OF A CHARM

The author found among the folklore material an ancient form of a charm which although disformed, clearly shows that the author of "Slovo" used a type of magic incantation in his invocation to Prince Yaroslav Osmomysl of Halych. In the folklore charm, an awesome mighty personage who "sits high in the falcon saddle" and "closes Kiev's gates" is invoked. This same formula is applied by the author of „Slovo" toward the actual person of Prince Yaroslav of Halych, who sits high on a golden throne and opens Kiev's gates. In the first case, the invoked mighty being has to annihilate the inimical forces of the charmer, in the second — the Prince is called upon to defend the Land of Rus'.

THE MEANING OF "SYA POMOLODYTY"

In his "golden word" directed toward his nephews, the young princes Ihor and Vsevolod, the old prince Svyatoslav

reproaches them that their unwise pursuit of fame caused their defeat. He says: "Yet is it a wonder, brethren, for an ancient to grow young? If a falcon has had his moults, high does he smite the birds, nor does he allow any harm to his nest" (English translation by S. H. Cross). There is a lack of logical connection between the two sentences. The author of this work rejects the hypothesis of S. Obnorsky and other Russian scholars that "sya pomolodyty" is a special dialectical form of Novgorod, quoting numerous Ukrainian expressions that offer an explanation of the mentioned passage. Prince Svyatoslav does not want "to become young" (as it was translated by now), he simply does not want "to act young", this means in an unwise, inexperienced fashion. Thus the following sentence about the old falcon becomes fully logical.

THE MEANING OF "THE POLOVTSIAN LAND TO TSVILYTY WITH THE SWORDS"

The word *tsvilyty*¹⁾ is associated by many commentators with the old Slavonic *kyeliti* — to weep, to lament. However, the passage of "Slovo" shows clearly that this word implies action, and thus, it is a verb with active meaning, although as such it is unknown to old literature. The author shows that all verbs in the poem which express the function of swords or sabers have an active meaning: to batter, to smite, to harass, to beat, to cleave, to clang upon, and thus, connects *tsvilyty* of the "Slovo" with a Western Ukrainian dialectical synonym *tsvilyty* with the meaning to lash, to whip, to beat. In this way the mentioned passage preserves an extra fine poetic image — "to lash with the swords". There exists in Ukrainian a group of other words with the root *tsv* (*tsvyakhnuty*, *tsvyokhaty*, *tsvihaty*) which all have identical meaning and express various stages (frequency, force, duration) of beating.

POETIC IMAGES-FORMULAS IN THE "SLOVO" AND FOLK POETRY

Besides the so-called constant epithets which are common to both "Slovo" and folk poetry (black raven, grey wolf,

---

¹⁾ The author uses here the Ukrainian pronunciation of *ѣ* as *i*, whereas in Church Slavonic (old Bulgarian) or Russian it would be *ye*.

fair maid, golden saddle, keen swords, blue mist e. e.) there are certain poetic images that were handed down unchanged in Ukrainian folk poetry from the time of "Slovo", or still before it. They are mostly expressions connected with the old military class and were preserved mostly in Cossack songs. Among these poetic image-formulas the most characteristic are: "to have the horses ready, saddled" (for a campaign), "to beat in the field", "to trample with horses" (in battle), "to put under the sword", "to leap into the battle", "to throw sheaves" (slaying of rows of enemy warriors), "to drink wine" (or beer) — a symbol of a bloody battle, "to take captive the maidens", "to open the gate", farther the image of an "old eagle" — a hardened warrior leading inexperienced youths, and "the strong nest" — the symbol of the princely house. All these poetic images are of importance as they show the same poetic sources of the "Slovo" and folklore.

NEGATIVE PARALLELS IN THE "SLOVO" AND IN FOLK POETRY

The author studies the type of the so-called negative parallels in the "Slovo" which also appear in Ukrainian folk poetry, especially the "dumy" of the 16-18 c. Here an image is taken from the world of nature, and after its negation, another image from the world of human emotions is shown. The first part of the parallels did preserve the most ancient poetic images, and they were used traditionally by poets of different periods, whereas, the second part of the parallels was adapted to more recent events. However, in the poem there is one such negative parallel where the image of the falcons is projected not toward Prince Ihor's retinue, as expected, but toward other birds — the daws, an example which never occurs in folk poetry. On the other hand, the passage is logically confused, because Ihor's warriors can be falcons, but falcons cannot be daws. This irrelevancy could only be explained by some error in the copy of the text.

In another passage the Polovtsian khans are compared to the chattering jackdaws, and after this they speak in a mysterious way about the fugitive Prince Ihor and his son. The meaning of this comparison was variously interpreted. The author shows that in Ukrainian folk poetry the jackdaws speak always in a metonymic or meaningless way, and this explains the entire passage of the poem.

THE NAME *RUSYCHI* AND *RUSOVYCHI*

The name *Rusychi* — sons of Rus', is known solely from the "Slovo", and only in the plural form. The singular form known from the chronicles was *Rusyn* — the Ruthenian. This caused some scholars to doubt the authenticity of the term *Rusychi* and thus, refer the origins of the "Slovo" to later times, or suspect a falsification of the entire poem. Especially B. Unbegaun found this name ending with *-ych* (instead of usual Russian *-itin*) a suspicious neologism, but other authors proved that this is a type of patronymic name and fully in accordance with the laws of the Ukrainian language. Besides, in Ukrainian ritual songs, a similar name, *Rusovychi* was mentioned, but only one quotation of it was known. The author of the article quotes parts of other ritual songs where the name *Rusovychi* appears, along with the epithets "the chosen ones", "finer youths", and this proves that they were the members of ancient military elite of Rus' — the *druzhyna* (princely retinue).

ABOUT THE "GREEN FUNERAL PALL"

The article concerns the passage about Prince Vyacheslav whom "the vainglory brought to Judgment and laid him at Kanin on the green *papoloma* — the funeral pall". Certain commentators change "na Kaninu" of the original text to "na kavylu" — "on the green steppe grass", in spite of the facts that the Kanin river is mentioned in the chronicle in 1152, and that there is no steppe grass in the northern parts of Ukraine. With the change to "na kavylu" the epithet *green* evokes the image of grass rather than of a funeral pall thus destroying the extremely fine metonymic image. The author tries to defend Kanin and the green mortuary pall showing that similar poetic images are preserved in Ukrainian folk poetry where various green tissues are symbols of death. This proves that the green funeral pall in "Slovo" is too a metonymic image of death in the tradition of folk poetry.

THE "AENEID" OF KOTLYAREVSKY AND "SLOVO"

The "Aeneid" of Ivan Kotlyarevsky was published in 1798, the "Slovo" — in 1800. But in some places there exists a certain affinity of poetic images between them. The author of the article traces such passages showing that both works

had a common source — certain Ukrainian folk songs that were not preserved till now. But from the fragments in folklore we still can retrace the stylistic features of these songs.

THE RHYTHMIC STRUCTURE OF THE "SLOVO"

This is regarded as a difficult problem. All scholars agree that the poem has a strong rhythmic foundation, but its type is unclear. The present writer mentions previous theories of Abicht, Korsh, Birchak and Sievers about the rhythm of the "Slovo": they mostly regarded the text of the poem as corrupted and tried to "reconstruct" it. Among the Ukrainian scholars who regarded the rhythm of the poem connected with old Ukrainian folk poetry, the most important was F. Kolessa. He convincingly proved that the free flowing recitative of the "Slovo" is similar to the ancient Ukrainian funeral lamentations and the Cossack "dumy". The author of this work gives a more precise analysis of the rhythmic structure of the poem, showing that it is based on intonation system. Where the intervals of the unaccented syllables between two accents are too long there appears an additional accent which prevents the interruption of the rhythmic flow. This poetry has no steady forms or rhythmic canvas, its rhythm is variable and is improvised by each performer of the poem individually.

However, there are also passages which show that the author of the poem was under the influence of certain folk songs and their melodies. Such is the Lament of Yaroslavna, and especially the passage about the Prince Vsevolod, "the wild aurochs", which has a melody similar to 7-syllabic verse of the Ukrainian nuptial and harvest songs. This proves that Ukrainian folk poetry in the time of the "Slovo" had already these verse forms, and that the warrior songs of the princely period of Rus' were later transformed into songs of the agricultural class.

БІБЛІОГРАФІЯ

ВИКОРИСТАНІ ВИДАННЯ „СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІ”:

- Сперанский М.*, Слово о полку Игореве, снимок с 1-го изд. 1800 г. Москва, 1920.
- Огиновський О.*, Слово о полку Игоревѣ. Львів, 1876.
- Потебня А.*, Слово о полку Игореве. Текст и примечания, Воронеж, 1877—78, (2-е вид. 1914).
- Перетц В.*, Слово о полку Игоревім, Київ, 1926.
- Шамбинаго С.* — *Ржиги В.*, Слово о полку Игореве. Академия, Москва, 1934.
- Орлов А.*, Слово о полку Игореве. Москва - Ленинград, 1946 (2-е вид.).
- La Geste du prince Igor*. Texte établi, traduit et commenté sous la direction d'Henri Grégoire, de Roman Jakobson et de Mark Szeftel... New York, 1948.
- Гординосский С.*, Слово о полку Игореві. Текст, переклади, примітки. В-во „Київ”, Філадельфія, 1950.
- Слово о полку Игоревім* в українських художніх перекладах і переспівах 19-20 в. Академія Наук УРСР, Київ, 1953.
- Гудзій М.*, Слово о полку Игоревім. „Радянський письменник”, Київ, 1955.
- Слово о полку Игореве*, под общей редакцией В. Ржиги, В. Кузьминой и В. Стеллецкого. Москва, 1961.

ВИДАННЯ ПРО НАРОДНУ ТВОРЧІСТЬ:

- Антонович В.* — *Драгоманов М.*, Историческія пѣсни малорусскаго народа, I—II, Київ, 1874-5.
- Вьлмны.* „Советский писатель”, Ленинград, 1957.
- Гнатюк В.*, Гаївки. Матеріали до укр. етнології, XII, Львів, 1909.
- Гнатюк В.*, Колядки і щедрівки, I—II. Етногр. збірник, XXXV—XXXVI, Львів, 1914.
- Головацький Я.*, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, I—III, Москва, 1878.
- Драгоманов М.*, Політичні пісні українського народу 18—19 ст., Женева, 1883, 1885.
- Історичні пісні*, за ред. М. Рильського і К. Гуслистого. Ак. Наук УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, Київ, 1961.
- Квітка К.*, Народні мелодії з голосу Лесі Українки, I—II, Київ, 1917.
- Kolberg Oskar*, Pokucie, I—IV. Kraków, 1882—89.
- Колесса Іван*, Галицько-руські пісні з мелодіями, Етногр. зб., XI, Львів, 1902.
- Колесса Філарет*, Українські народні думи. Вид. „Просвіти”, Львів, 1920.
- Колесса Філарет*, Народні пісні з галицької Лемківщини, Етногр. зб., XXXIX—XL.
- Колесса Філарет*, Українська усна словесність. Науково-популярна бібліотека т-ва „Просвіта”, Львів, 1938.
- Кошиць О.*, пісні в архіві Українського культурного осередка у Вінніпегу.
- Лозинський І.*, Ruskoje wesile. Черемисьль, 1855.
- Максимович М.*, Украинскія народныя пѣсни. Москва, 1834.
- Русалка Дністровая*, у Будимі, 1837.
- Севиньцький І.*, Похоронні голосіння. Етногр. зб., XXXI—XXXII, Львів, 1912.
- Чубинський П.*, Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край, I—VII, СПб, 1872—78.
- Шухевич В.*, Гуцульщина, I—IV, Львів, 1899—1904, т. V., 1908.
- Праці, що стосуються поодиноких проблем „Слова о полку Игореві”, подані у відсиланнях безпосередньо в тексті книжки. Там зазначені також загальні історії літератури, словники та інші матеріали.

ЗМІСТ:

	Стор.
Передмова	5
I. Що значить „а злата и сребра ни мало того потрепати?”	11
II. Заклик до князя Ярослава Осмомисла і одна форма заговору	23
III. „А чи диво ся, братіє, стару помолодити?”	28
IV. Що значить „Половецкую землю мечи пвѣляти?”	34
V. Поетичні образи-формули в „Слові о полку Ігореві” і народній поезії”	39
VI. Про один тип порівнянь у народній поезії і „Слові о полку Ігореві”	48
VII. Про русичів і Русовичів	59
VIII. Про „зелену наполом”	66
IX. Деякі збіжності „Енеїди” Котляревського із „Словом”	71
X. До проблеми ритміки „Слова о полку Ігореві”	75
English resume	87

SLAVISTICA

A series relating to Slavic languages, literatures, cultures, ethnography, archeology etc., with special attention to the problems of Eastern Slavic world. Published by UVAN in Winnipeg, Canada.

Appears three times a year:

- No. 1. *The tasks of Slavic Philology and Ukrainian Slavistics* (in Ukrainian), Augsburg, 1948.
- No. 2. V. Chaplenko: *Ukrainisms in the language of M. Hohol (N. Gogol)* (in Ukrainian, with a French resume), Augsburg, 1948.
- No. 3. Ivan Sydoruk: *The problem of the Ukrainian White-Ruthenian Lingual Boundary* (in Ukrainian, with English and German resumes, 2 maps), Augsburg, 1948.
- No. 4. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavic and Baltic Universities in Exile* (in English), Winnipeg, 1949.
- No. 5. J. Byrych: *A Page from Czech-Ukrainian Relations* (in Ukrainian), Winnipeg, 1949.
- No. 6. R. Smal-Stocky: *The Origin of the Word "Rus"* (in English), Winnipeg, 1949.
- No. 7. V. Chaplenko: *The Language of "Slovo o Polku Ihorevi"* (in Ukrainian with an English resume), Winnipeg, 1950.
- No. 8. I. Mirtchuk: *Das Daemonische bei den Russen und den Ukrainern* (in German), Winnipeg, 1950.
- No. 9. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavistica Canadiana A.D. — MCML* (in English and Ukrainian), Winnipeg, 1950.
- No. 10. Geo. W. Simpson: *The Names Rus' Russia, Ukraine and their Historical Background* (in English), Winnipeg, 1951.
- No. 11. Metr. I. Ohienko: *An Early 17th cent. Ukrainian Russian Dictionary* (in Ukrainian and Russian), Winnipeg, 1951.
- No. 12. V. J. Kaye: *Slavic Groups in Canada* (in English), Winnipeg, 1951.
- No. 13. P. Fylypovych: *Hohol's (Gogol's) Ukrainian Background* (in Ukrainian), Winnipeg, 1952.
- No. 14. W. Kirkconnell: *Common English Loanwords in E. European Languages* (in English), Winnipeg, 1952.
- No. 15. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1951* (in English), Winnipeg, 1952.
- No. 16. J. Sherekh (Shevelov): *Participium Universale im Slavischen* (in German), Winnipeg, 1953.
- No. 17. Lucyk G. M.: *Old Church Slavic as a Religious Cult Language* (in Ukrainian with an English summary), Winnipeg, 1953.
- No. 18. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1952*. (Multilingual), Winnipeg, 1953.
- No. 19. I. Sydoruk: *Ideology of Cyrillo-Methodians* (in English), Winnipeg-Chicago, 1954.
- No. 20. P. Kovaliv: *Ukrainian and the Slavic Languages* (in Ukrainian), Winnipeg, 1954.
- No. 21. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1953*. (Multilingual), Winnipeg, 1954.
- No. 22. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavische und indogermanische Akzentdubletten* (in German with English, French, Russian and Ukrainian summaries), Winnipeg, 1955.

- No. 23. W. J. Rose: *Cradle Days of Slavic Studies* — Some Reflections (in English), Winnipeg, 1955.
- No. 24. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1954*. (Multilingual), Winnipeg, 1955.
- No. 25. V. Swoboda: *The "Slavonice" Part of the Oxford Heptaglot Lexicon. A Ukrainian-Latin Vocabulary of the 1st Half of the 17th Century* (in Ukrainian, English, and Latin), Winnipeg, 1956.
- No. 26. M. I. Mandryka: *A Phase of Bulgarian-Ukrainian Literary Relations. Shevchenko's Influence on Bulgarian Poetry* (in Ukrainian and Bulgarian), Winnipeg, 1956.
- No. 27. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1955*. (Multilingual), Winnipeg, 1957.
- No. 28. A. Franko-Kluchko: *Ivan Franko's Manuscripts in Canada* (in Ukrainian), Winnipeg, 1957.
- No. 29. P. Kovaliv: *Adjectival Participles in the Slavic Languages* (in English), Winnipeg, 1957.
- No. 30. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1956*. (Multilingual), Winnipeg, 1957.
- No. 31. W. Kirkconnell: *The Place of Slavic Studies in Canada* (in English), Winnipeg, 1958.
- No. 32. J. M. Kirschbaum: *L. Štur and his place in the Slavic world* (in English), Winnipeg-Cleveland, 1958.
- No. 33. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1957*. (Multilingual), Winnipeg, 1958.
- No. 34. Clarence A. Manning: *English Tenses and Slavic Aspects* (in English). Winnipeg, 1959.
- No. 35. J. B. Rudnyčkyj: *Burns and Shevchenko* (in Ukrainian). Winnipeg, 1959.
- No. 36. J. B. Rudnyčkyj: *Slavica Canadiana A.D. 1958*. (Multilingual), Winnipeg, 1959.
- No. 37—38. Anna Stearns: *New Canadians of Slavic Origin* (in English). Winnipeg, 1960.
- No. 39. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavica Canadiana A.D. 1959*. (Multilingual), Winnipeg, 1960.
- No. 40. V. J. Kaye — Kysilevs'kyj: *Ukraine, Russia and other Slavic countries in English literature, lectures between 1912—1936* (in English), Winnipeg, 1961.
- No. 41. W. K. Matthews: *Taras Shevchenko, the man, the symbol*, Winnipeg, 1961.
- No. 42. J. B. Rudnyčkyj: *Slavica Canadiana A. D. 1960*. (Multilingual), Winnipeg, 1961.
- No. 43. J. M. Kirschbaum: *Jan Šafarik*, Winnipeg, 1962.
- No. 44. J. B. Rudnykyj: *Etymological Formula*, Winnipeg, 1962.
- No. 45. J. B. Rudnykyj: *Slavica Canadiana A. D. 1961*. (Multilingual), Winnipeg, 1962.
- No. 46—47. S. Hordynsky: *The Tale of Prince Ihor's Campaign and Ukrainian Folk Poetry*, Winnipeg, 1963.

(Price: \$0.50 per copy; No. 25—\$1.00).

Obtainable at:

UVAN

Box 3597, Sta. B.

Winnipeg 4, Man., Canada